

Martínková, Lenka

**Vývoj studovaného listinného materiálu; proměny jeho
vnějších a vnitřních znaků a slohu se zvláštním zřetelem k
vybraným formulářovým sbírkám**

In: Martínková, Lenka. *Zeměpanské konfirmační a konsensní
listiny z lucemburské doby pro moravské příjemce*. Vyd. 1. Brno:
Masarykova univerzita, 2003, pp. 89-129

ISBN 8086488101 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123388>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use,
unless otherwise specified.

5.

Vývoj studovaného listinného materiálu; proměny jeho vnějších a vnitřních znaků a slohu se zvláštním zřetelem k vybraným formulářovým sbírkám

Konfirmační i konsensní listiny prošly od roku 1310 do ledna 1411 dlouhým procesem pozvolných proměn, které ve svém celku dokumentují základní trend vývoje tohoto materiálu, který je na základě studia těchto písemností patrný a který se pro oba zkoumané druhy listin během 14. století jeví jako nejvlastnější a v zásadě charakteristický. Jde o trend zjednodušování listinných formulářů, krácení a zestručňování listin, snaha o unifikaci textů vytvářených ke stejným účelům, potřeba vytvořit takové písemnosti, které budou co nejlépe odpovídat požadavkům a nárokům správy, směřující k centralizaci, byrokratizaci a laicizaci.

Lucemburské období je pro vývoj v oblasti konfirmačních a konsensních listin pro moravské příjemce významné hned z několika důvodů. Během 14. století dochází oproti předchozímu 13. století ke značnému kvantitativnímu nárůstu vydávaných zeměpanských písemností, který byl do určité míry dán změnami v oblasti správy. V té byla dovršována její postupná centralizace. Své místo i svůj význam si začala získávat písemná forma úřadování, i když prozatím ve svém nejnižším stadiu - ve zrodu a rozšířeném užívání úředních knih a různých kancelářských pomůcek, potřebných pro vedení agendy a chod úřadu a jeho kanceláře. V tomto období začal proces postupné institucionalizace zeměpanských kanceláří a úřadů všeobecně. Dochází k početnímu nárůstu jejich personálu, u něhož se po jisté době začínají projevat první náznaky úřední specializace. Na tyto jevy mělo rozhodující vliv zakládání a rozvoj škol různých typů a stupňů, což bylo dovršeno v roce 1348 založením pražské univerzity. Jakmile se v české společnosti etablovala a její činnost se začala rozvíjet, zvýšila se dostupnost vyššího vzdělání i pro osoby, které se nehodlaly věnovat duchovní dráze. Tím bylo umožněno pronikání prvních laiků do osazenstva zeměpanských a jiných kanceláří, které do té doby představovaly doménu kleriků a byly obvykle velmi úzce propojeny buď s královskou kaplí anebo s jinou církevní institucí. Průnik laického živlu do kanceláří a do úřadování vůbec, stejně jako pronikání písemné formy úředního styku do dalších vrstev tehdejší společnosti (zejména městských), umožnil narušování do té doby zcela bezkonkurenčního postavení latiny jako úředního a spisovného jazyka. V kancelářích se zejména v druhé polovině 14. století začalo používat tzv. národních jazyků -

v našich podmínkách to byla nejprve němčina a posléze i čeština. Tyto jazyky neměly – na rozdíl od latiny – téměř žádnou literární a vůbec žádnou kancelářskou tradici, a tak byly adaptabilnější a pružněji reagovaly na shora popsané trendy zjednodušování a unifikace listinných textů, jimž se latina bránila. Touto cestou se tedy pozvolna prosazovaly shora popsané trendy vývoje, což u nás v průběhu 14. století napomohlo k tomu, aby se koncem tohoto století mohly prosadit i jisté kvalitativní změny, a to nejen v chodu kanceláří a ve vedení jejich agendy, ale také (a z hlediska našeho zkoumání především) v jejich písemných produktech (tedy i v obou studovaných druhích listin), a to v jejich vnější podobě (psací látka, písmo, ověřovací prostředky, velikost, formát, typ dokumentu atp.) i v jejich vnitřní struktuře (jazyk, formulář, listinný styl, kancelářské poznámky, okolnosti vzniku atp.).¹

1. Vnější znaky studovaných konfirmačních a konsensních listin

Vnější znaky konfirmačních a konsensních listin z lucemburské doby pro moravské příjemce neprošly v letech 1310 až 1411 zásadními proměnami.² V originálním vyhotovení dochované listiny obou druhů jsou psány na pergamentu. Na přelomu 14. a 15. století se vyskytlo několik konsensních listin, jejichž psací látkou byl papír. Jejich písmem je diplomatická minuskula polokurzívního charakteru anebo tzv. bastarda.³

Pravost a věrohodnost listin byla ve studovaném období ověřována především pomocí přivěšených pečeti,⁴ většinou voskových, na pergaménovém proužku anebo na nitěných úvazech. Několik zvláště významných konfirmačních listin, vydaných Karlem IV. z moci římského

(1) Při hodnocení studovaných listin bylo využito teoretických podkladů následujících prací: FÖRSTER, H.: *Beispiele mittelalterlicher Urkundenkritik*. AZ 50-51 (1955), s. 301-318; HLAVÁČEK, I.: *K otázce diplomatické práce v pozdním středověku*. ČsČH 19 (1971), s. 574-582 a dále *Několik úvah o diplomacie, jejich dějinách, potřebách a perspektivách*. SAP 33 (1983), s. 3-31; SPĚVÁČEK, J.: *K metodice diplomatické analýzy pozdně středověkých listin*. ČsČH 19 (1971); ze starších prací např. VOJTÍŠEK, V.: *O vývoji metody diplomatické a jejich potřebách*. SH 2 (1954), s. 5-38 nebo ZATSCHKE, H.: *Studien zur mittelalterlichen Urkundenlehre. Konzept, Register und Urkundensammlung*. Brünn 1929.

(2) Srov. HLAVÁČEK, I.: *Česká panovnícká kancelář a listina v letech 1310-1526*. In: *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1971, s. 120-121.

(3) SPUNAR, P.: *Geneze české bastardy a její vztah k českým prvotiskům*. LF 3 (1955), s. 203-216; k témuž písmu v prostředí říšském (tj. v dnešním Německu) srov. HEINEMEYER, W.: *Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift, Dritter Teil. Die Schrift von 1300 bis 1500 in den Urkunden des Klosters Hasungen*. MIÖG 1959/1960, s. 308-429 a zejm. s. 325-329 o písmech označovaných jako „Trecento I“ a „Trecento II“ a o jejich vývoji a východiscích.

(4) ŠVÁBENSKÝ, M.: *Soupis pečeti moravských markrabat a markraběnek z lucemburského rodu v brněnských archivech*. Brněnský archivní věstník 1960, s. 9-26.

krále a po roce 1355 císaře, bylo opatřeno jeho zlatou bulou. Nejčastěji užívaným typem zeměpanské pečeti u příslušníků lucemburského rodu byla velká pečeť s jezdeckým motivem⁵ anebo velká pečeť majestátní.⁶ Lucemburkové však užívali také pečeti sekretní, a to zejména v případě konsensních listin, na nichž se pečeť někdy vyskytovala dokonce i v přitištěné podobě. Ověřovací prostředky - tj. především pečeti - byly obvykle v koroboracích studovaných listin uvedeny velmi přesně. Zcela zvláštním a naprosto ojedinělým případem zpečetění listiny bylo užití negativního otisku již hotové pečeti markraběte Karla v zastoupení originálního typáře jeho sekretu, který právě nebyl k dispozici,⁷ na konfirmační listině z roku 1343 pro premonstrátskou kanonii v Zábřdovicích.⁸

Velikost a rozměry jednotlivých listin obou studovaných druhů se navzájem velmi lišily. V zásadě však lze říci, že konfirmační listiny představovaly zpravidla písemnosti velkých rozměrů kvůli poměrně velkému objemu jejich textu. Naproti tomu konsensní listiny patřily spíše mezi písemnosti rozměrů malých až velmi malých kvůli stručnosti a malému objemu jejich textu. Některé texty těchto listin se do současnosti dochovaly v podobě zestručněných knihovních zápisů v zemských deskách, městských knihách, různých kopiářích atp.

Formát byl zpravidla přizpůsoben potřebám textu. V případě konfirmačních listin bylo zpravidla zvoleno psaní „na výšku“ jako tzv. *charta transversa*. U listin konsensních se naopak uplatňovalo spíše psaní „na šířku“ tedy jako tzv. *charta recta*.

Text obou druhů listin začínal ve většině případů přímo vydavatelovou intitulací, která bývala zpravidla uvozena zdobenou iniciálou o něco větší než ostatní písmo textu. Úvodní invokace, výhradně ve slovní podobě, se vyskytuje sporadicky.⁹ U některých exemplářů bylo pod písmem na pergamenu patrné linkování psací látky. Na některých listinách se v textu objevovaly opravy anebo dokonce razury.

2. Vnitřní znaky studovaných konfirmačních a konsensních listin

Vnitřní znaky konfirmačních a konsensních listin z lucemburské doby pro moravské příjemce hrají velmi důležitou úlohu jak pro studium typologie, proměn, užití, významu a funkce obou druhů listin v moravské společnosti pozdního středověku, tak i pro zkoumání pro-

(5) Jan Lucemburský, Karel jako markrabě, Jan Jindřich, Jošt, Prokop.

(6) Po určitou dobu Jan Lucemburský, Karel IV. a Václav IV., tedy pouze králové (nebo císaři); později přibyl ještě Zikmund Lucemburský.

(7) SPĚVÁČEK, J.: *Vavřinec Mikulášův z Dědic*, s. 28-29.

(8) CDM VII, č. 476; v pasáži o insertních konfirmacích.

(9) Celkem jde o 17 konfirmačních a pouhé 2 konsensní listiny.

blematiky konfirmačního a konsensního řízení v zeměpanských kancelářích Lucemburků. Patří mezi ně jazyk listin, listinný formulář včetně jeho vývoje a proměn, styl listin a způsob tvorby listinných textů, individuální rysy jednotlivých listin, závislost užitého druhu či typu listiny na listinném obsahu, případně postavy stylizátorů či diktátorů listinných textů (je-li možné určitý text přiřknout konkrétní osobě), dále kancelářské poznámky, důvody vydání či okolnosti vzniku listin atp.

2.1. Jazyk studovaných listin

Po jazykové stránce patří během celého 14. století i na počátku 15. století stále ještě jednoznačný primát co do četnosti užití v textech obou studovaných druhů listin *latině*. Z dochovaných sto jedenaadvadesáti textů konfirmačních listin jich bylo složeno v latinském jazyce celkem sto sedmdesát sedm kusů, tedy plných 92 % z jejich celkového počtu. U konsensních listin je tomu velmi obdobně. Z celkového počtu sto třiceti čtyř dochovaných textů jich bylo sepsáno latinsky sto dvacet dva, tedy celých 91 %.

První prokazatelné použití středověké *němčiny* v konfirmační listině pochází z roku 1348. Listinu vydal Karel IV. pro Hertwiga z Lichtenštejna.¹⁰ Celkem bylo německy sepsáno pouze deset konfirmací, což představuje necelých 5 % z jejich celkového počtu. Nejstarší prokazatelně německy sepsaná konsensní listina pochází z roku 1358 a byla vydána rovněž Karlem IV. pro Mikuláše z Ziegelheimu.¹¹ Celkem bylo v německém jazyce vydáno pouze osm konsensních listin, tedy necelých 6 % z jejich celkového počtu. Lze tedy říci, že sporadický výskyt německého jazyka v textech obou studovaných druhů listin pro moravské příjemce můžeme pozorovat asi od poloviny 14. století.

Ještě hůře jsme na tom při sledování výskytu středověké *češtiny*. Nejstarší prokazatelně česky sepsaná konfirmační listina pochází až z roku 1406. Celkem bylo v češtině sepsáno pouze 5 těchto listin, což je asi 2,5 % z jejich celkového počtu. Nejstarší v českém jazyce složená a psaná konsensní listina vznikla v roce 1402. Celkem byly v češtině sepsány pouze čtyři konsensní listiny, tedy necelá 3 % z jejich celkového počtu. Jako mezník pro užívání češtiny - zprvu velmi sporadické - v textech konfirmačních a konsensních listin tedy můžeme označit počátek 15. století.

(10) CDM VII, č. 826.

(11) CDM IX, č. 88.

2.2. Formulář studovaných listin a jeho vývoj

Listinný formulář konfirmačních i konsensních listin prodělal během studovaného období vývoj, jehož základní charakteristika byla podána shora a jehož výsledkem byl souhrn jistých kvalitativních proměn tohoto formuláře. Tyto drobné úpravy a změny se netýkaly všech částí listinného formuláře stejnou měrou. Proto si v následujících pasážích podrobněji povšimneme vzhledu a znění jednotlivých listinných formulí během studovaného období, a to podle běžného rozvržení těchto formulí v listině do úvodního protokolu, vlastního textu listiny a závěrečného eschatokolu.

2.2.1. Úvodní protokol konfirmačních a konsensních listin

Protokol studovaných listin začínal zpravidla intitulací vydavatele listiny. Pouze v devatenácti případech bylo toto první místo přenecháno tzv. verbální *invokaci*. Tato formule byla užívána velmi zřídka a na studovaných listinách se vyskytovala ve dvou základních variantách.

A: *In nomine Domini (Dei) aeterni /Iesu Christi/ Amen.*

B: *In nomine Sanctae (Trinitatis)(et individuae Trinitatis (Unitatis) /feliciter/ Amen.*

Varianta A byla použita šestkrát v konfirmační a dvakrát v konsensní listině. Varianta B byla používána pouze v listinách konfirmačních a to celkem jedenáctkrát.

Ve studovaném materiálu se invokace nevyskytovala v konfirmačních ani v konsensních listinách krále Jana Lucemburského. Teprve v roce 1337 se poprvé objevilo její použití na konfirmacích z kanceláře markraběte Karla, které byly určeny pro moravské kláštery¹² a pro olomoucký biskupský kostel. V roce 1348 bylo použito invokace na quasikonfirmaci Karla IV. pro benediktýnky v Pustiměři.¹³ Od roku 1355 se tato listinná formule vyskytovala téměř pravidelně na všech konfirmačních listinách císaře Karla IV., které měly formu diplomu, a to až do roku 1366. Opět se s invokací setkáváme až ve druhé polovině 70. let a koncem 80. let 14. století na konfirmačních a konsensních listinách moravských markrabat Jošta a Prokopa, konkrétně v letech 1376 až 1378 a znovu v letech 1387 až 1389. Poté se invokace ve studovaném listinném materiálu až do ledna 1411 již nevyskytovala, a to ani v písemnostech pocházejících z kanceláře krále Václava IV.

Intitulace obvykle ve spojení s tzv. *devoční formulí* a popřípadě ještě i s *formulí zvěšňovací*, stojí v incipitu pro-

(12) Šlo o cisterciáky na Velehradě, benediktýnky v Pustiměři, premonstráty z Louky u Znojma, premonstráty v Zábřdovicích a augustinianky v Brně.

(13) CDM VII, č. 838.

tokolu u všech konfirmačních a konsensních listin, které postrádaly invokaci. Tato formule vždy obsahovala vydavatelovo jméno, zpravidla devoční formuli (*dei gracia*) a posléze vydavatelovy tituly, za kterými někdy následovala i zvěčňovací formule (*in perpetuum*). U konfirmačních listin Lucemburků pro moravské příjemce začínala intitulace ve sto dvaceti případech (62,5 %) přímo vydavatelovým jménem, v sedmdesáti dvou případech (37,5 %) byla uvozena osobním zájmenem *Nos* případně *Wir* anebo *My*, za nímž teprve následovalo jméno a zbytek intitulace. Z konsensních listin začínaly přímo jménem šedesát tři listiny (47 %), zájmenem byla uvozena sedmdesát jedna listina (53 %).

Většina intitulací konfirmačních a konsensních listin obsahovala i tzv. *devoční formulí*. V případě listin konfirmačních ji mělo sto třiadesát textů (85 %), v případě konsensních listin sto třidvacet (92 %). Bez devoční formule byly zcela pravidelně listiny markraběte Karla - čili 29 konfirmací a 11 konsensních listin. Jedinou výjimkou zde je konfirmace z roku 1338 pro Hanuše z Klingenbergu.¹⁴

Zvěčňovací formule se na studovaných listinách obou druhů vyskytovala poměrně zřídka. Častější výskyt lze zaznamenat až po roce 1346 - tedy od doby římského panování Karla IV. Vyskytovala se mnohem častěji na listinách z královské než na listinách z markraběcí kanceláře. V textech konfirmačních listin se vyskytuje za celé studované období pouze v třiceti sedmi případech (19 %) a u listin konsensních pouze ve třech textech (1,5 %).

Velmi důležitou formulí v rámci protokolu byla *adresa*. Buď uváděla ve známost jméno nebo totožnost příjemce (či příjemců) každé listiny, a pak se jednalo o tzv. speciální adresu, anebo častěji označovala prostě skupinu osob, která měla být s listinným obsahem seznámena, a pak šlo o tzv. všeobecnou adresu. *Adresa všeobecná* se ve studovaném období a na studovaných listinách vyskytovala obvykle ve spojení s promulgací ve tvaru tzv. notifikace (viz dále). Byla v této podobě součástí sto padesáti textů konfirmačních listin (78 %) a sto sedmi textů listin konsensních (80 %). *Adresa speciální* označovaná někdy také jako konkrétní se v textech studovaných listin objevovala méně často. Byla obvykle spojena se salutací (viz dále). Tento typ adresy mělo třicet konfirmací (16 %) a 18 konsensních listin (7 %). *Zcela bez adresy* je dochováno dvanáct konfirmačních (6 %) a devět konsensních listin (7 %).

Rozebírat stylistickou povahu adres by pravděpodobně nemělo valný smysl. Jde o formuli jednak velmi stručnou a krátkou a jednak variabilní do té míry, že se liší takřka případ od případu.

(14) CDM VII, č. 197 - konfirmace právního pořízení.

S adresou poměrně úzce souvisela další formule – *salutace*. V obou zkoumaných druzích listin se nevyskytovala právě často. Je doložena ve dvaceti osmi textech konfirmační povahy (15 %). Z nich měly dvacet dva kusy speciální adresu a šest kusů adresu všeobecnou. Dále se objevila v patnácti textech konsensní povahy (11 %) a ty měly všechny adresu speciální. V časovém horizontu se salutace po celé studované období vyskytovala velmi nepravidelně. Přes malou četnost výskytu jde po formální stránce o pasáž velmi variabilní. Nejčastěji užívanými formami salutace, s jistými stylistickými odchylkami, jsou tři typy:

A: *Graciam (salutem) suam (nostram, regiam) et omne bonum.*

B: *Suam (nostram) graciam (salutem) cum plenitudine favoris (omnis boni).*

C: 1. *Salutem et noticiam subscriptorum.*

2. *Salutem et laudes Deo (Domini) iugiter (de)cantare.*

3. *Salutem et bonam voluntatem.*

4. *Salutem in omnium Salvatore.*

Nelze říci, která z variant byla během studovaného období v textech konfirmačních a konsensních listin dominující. Častější byl snad jen výskyt varianty C vzhledem k její velké variabilitě.

2.2.2. Vlastní text (kontext) konfirmačních a konsensních listin

Text představoval u obou studovaných druhů listin stěžejní část jejich formuláře. Obsahoval obvykle několik formulí: promulgaci, arengu, naraci, dispozici, sankci a koroboraci. Z těch se zejména arenga a sankce, vzácněji narace, staly ve druhé polovině 14. století pasážemi, které byly z textů studovaných druhů listin často vypouštěny. Avšak o vývoji jednotlivých textových formulí pojednejme poněkud podrobněji.

*Arenga*¹⁵ je jedním z příkladů listinné formule, která se stala obětí vývojového trendu zjednodušování a unifikace a současně také zkracování listinných textů. Ve studovaných konfirmačních listinách je arenga po celé 14. století doložena poměrně často díky skutečnosti, že tyto listiny měly obvykle formu privilegia nebo diplomu. Avšak jakmile byla konfirmace vyhotovena v méně slavnostním provedení, arenga obvykle chyběla. Z celkového počtu sto devadesáti jedné konfirmace je arenga součástí osmdesáti textů (40 %). Zatímco od počátku studovaného období asi do přelomu 30. a 40. let 14. století počet výskytů arengy v textech zvolna stoupal, aby maxima dosáhl v letech 1346 až

(15) Obecně k vývoji této listinné formule, k jejímu významu atp. srov. FICHTENAU, H.: *Arenga, Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*. MIÖG, Erg.-Bd. 18 (1957); k vývoji arengy v přemyslovském období srov. PULEC, J.: *Arengy v listinách českých a moravských vydavatelů v přemyslovském období*. DP FF UJEP, Brno 1973 a totéž jako DisP FF UJEP, Brno 1975.

1378, od poslední čtvrtiny 14. století opět zvolna klesal až do let 1390 až 1400, načež její výskyt začal klesat ještě rychleji až k lednu 1411.

Nejčastěji zastoupeným typem arengy je typ zvaný *cura* (tj. péče), který byl ve studovaných textech doložen v padesáti devíti případech. Na druhém místě stál typ označovaný jako *fidelitas* (tj. věrnost) doložený v devíti konfirmacích a typ *memoria* (tj. paměť) rovněž v devíti textech. Nejméně používán byl typ zvaný *retributio* (tj. odměna) doložený pouze třikrát. Na základě studovaného materiálu se nezdá, že by se užití určitého typu arengy řídilo nějakým obecnějším pravidlem. Spíše se jeví jistá pravděpodobnost, že volba typu této listinné formule záležela čistě na libovůli notáře, na oblibě ze strany konceptních úředníků, ale také na módnosti, na vhodnosti určitého typu pro konkrétní záležitost a podobně.

Forma konsensních listin nedávala mnoho možností pro použití arengy v jejich textu, a tak se arenga v textech těchto listin dochovala pouze v jedenácti případech (8 %). Navíc hlavní vývojový trend zjednodušování a unifikace studovaných listinných textů vrcholil právě v době největšího nárůstu počtu vydaných konsensních listin - na přelomu 14. a 15. století. V případě tohoto listinného druhu došel vývoj tak daleko, že text těchto písemností tvořilo pět až šest vskutku zcela nezbytných listinných formulí.

U konsensních listin je arenga typu *cura* doložena pětkrát, typ *memoria* čtyřikrát, typ *retributio* dvakrát a typ *fidelitas* pouze jednou. Lze říci, že vymizení arengy z textů studovaných konsensních listin bylo v době krátce před vypuknutím husitské revoluce mnohem důslednější než v případě listin konfirmačních.

Takřka všechny studované listiny obou druhů měly do svého textu zařazenu formuli, označovanou jako *promulgace*, a to buď ve tvaru tzv. *publikace*⁶ anebo ve tvaru tzv. *notifikace*.⁷ Tato listinná formule vyjadřuje úmysl vydavatele uvést znění listiny ve známost. Vyskytla se v textech sto čtyřiceti šesti konfirmací (76 %) a sto šesti konsensních listin (79 %). Promulgace obvykle chybí v textech těch listin, které mají speciální adresu spojenou se salutací. Pravidelně jsou doloženy v listinách s adresou všeobecnou.

Po stylistické stránce lze mezi doloženými promulgacemi ze studovaných textů rozlišit několik variant, opět s určitými odchylkami:

A: *Notum facimus tenore presencium.*

B: *Ad ... noticiam volumus pervenire (cupimus devenire).*

C: *Noscat igitur harum serie literarum.*

(16) Text této formule v tomto případě začíná obvykle tvarem *publicamus* (=veřejně prohlašujeme).

(17) V tomto případě text této formule obvykle začíná tvarem *notum facimus* (=známo činíme).

D: *Recognoscimus (Recognoscere/Contrare/volumus) tenore presencium.*

E: *Presentes literas inspecturibus harum serie putefiat.*

S jistými obměnami se tyto varianty promulgace vyskytují po celé studované období s různou intenzitou a četností. Nejfrekventovanější výskyt je po celé období patrný u variant A, B a C, varianty D a E byly užívány méně často a s větším množstvím obměn.

Vlastním jádrem textu však byla teprve *narace* a zejména *dispozice*. Obě tyto listinné formule jsou tak variabilní, že se liší v jednotlivých listinách takřka případ od případu. Studovat podrobně jejich stylistickou podobu a jejich formu není tedy snadné. Přesto se pokusme alespoň o stručnou charakteristiku každé z nich.

Nejprve tedy k *naraci*. Tato formule čtenáře (nebo posluchače) listinného textu stručně seznamuje s okolnostmi a důvody vydání listiny. Ve studovaných konfirmačních je doložena takřka stoprocentně, bez *narace* jsou dochovány pouze tři texty (1,5 %). V ostatních konfirmačních stojí *narace* vždy před dispozicí a od promulgace bývá oddělena mezerou v textu a uvozovací spojkou, vztažným zájmenem, příslovcem nebo přechodníkem. Přechod mezi *narací* a dispozicí bývá zcela plynulý a obě listinné formule většinou společně tvoří jediné velmi dlouhé souvětí.

Mezi konsensními listinami je bez *narace* doloženo osmnáct textů (13,5 %). Většina těchto listin bez *narace* (14 kusů) má formu mandátu, ve čtyřech případech jde po formální stránce o privilegia. O *naracích* konsensních listin tedy platí v podstatě totéž co u listin konfirmačních jen s tou připomínkou, že u konsensních listin bývá tato formule mnohem stručnější, kusejší a kratší. Přechod mezi promulgací, *narací* a dispozicí bývá u listin tohoto druhu ještě plynulejší než u konfirmací, protože jejich text bývá často tvořen jediným značně rozvitým souvětím.

Dispozice jsou jakožto zcela nezbytná formule obsaženy ve všech textech studovaných konfirmačních a konsensních listin. Jejich stavba a stylistická podoba se u obou druhů listin poněkud odlišuje.

Dispoziční formule konfirmačních listin obvykle užívaly vícečlenného gradačního formuláře, který se v jejich textech objevuje již v počátcích kanceláří Jana Lucemburského i mladého Karla jako moravského markraběte. K dokonalosti jej dovedl notář Karlovy markraběcí kanceláře známý jako Vavřinec Mikulášův z Dědic,¹⁸ ale velmi často byl užíván i dalšími významnými notáři např. Petrem z Loun¹⁹ a také Ve-

(18) Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Vavřinec Mikulášův z Dědic*, s. 5-53, TÝŽ: *Významní notáři-diplomaté*, s. 740-748 a TÝŽ: *Listinná falza a politická moc markraběte Karla*. ČsČH 17 (1969), s. 312-319.

(19) Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Významní notáři-diplomaté*, s. 730-740.

lislavem.²⁰ Tento gradační formulář byl obvykle složen ze tří a více sloves s odstupňovaným potvrzovacím významem. V konfirmačních listinách z lucemburské doby se pak užíval až do konce studovaného období v textech z kanceláří královských i markraběcích. Asi od 40. let 14. století se stalo pravděpodobně „módou“ uvádět dispoziční slovesa nejprve ve tvaru perfekta a teprve poté ve tvaru přítomném. Obsah dispozice tvořilo během 14. století zcela pravidelně pořizovací (dispozitivní) pořizení, na rozdíl od předchozího století, kdy se ještě i v jeho druhé polovině bylo možné někdy setkat s pořizováním charakteru dokazovacího. O dispozitivnosti konfirmačních listin ve studovaném období by však již nemělo být pochyb.²¹ Mezi užívanými dispozicemi studovaných konfirmačních listin můžeme rozlišit dvě základní varianty jejich stavby:

A: *samostatné konfirmační sdělení*, které obsahovaly všechny typy konfirmačních listin kromě polokonfirmací a konfirmací smíšených;
B: *konfirmační pořizení spojené s udělením*, které obsahovaly zejména polokonfirmace a také některé konfirmace smíšené.

Dispoziční formule konsensních listin nebyly zpravidla tak bohatě rozvítené ani tak složité stylisticky vybavené jako dispozice konfirmací. Gradační formulář zde byl používán jen zcela výjimečně a byl většinou tří nebo maximálně čtyřčlenný. Schválení, povolení i nařízení mělo i zde obvykle charakter dispozitivního pořizení, přičemž se v dispozičních někdy hovořilo dokonce i o činech, které by po splnění obsahu dispozice měly následovat. Jistou výjimkou po formální stránce mezi dispozičními formulami konsensních listin byly ty dispozice, které patřily listinám tzv. přechodného typu. Tyto listiny jako celek však měly svým vzhledem, stylem i obsahem mnohem blíže k listinám konfirmačním (zejména k potvrzením právního pořizení).

Sankce v listinném textu obvykle následovala po dispoziční a jejím úkolem bylo zajistit naplňování obsahu dispozice konfirmačních a konsensních listin pro budoucnost. Tato formule - zcela nezbytná zejména v textech slavnostních privilegií či diplomů - mívala ve studované době podobu abstraktní nebo konkrétní pohrůžky různými tresty, které by hrozily každému, kdo by ustanovení listin nedodržel, narušoval anebo jinak ničil.

Sankci obsahuje sto šest textů konfirmačních (55 %) a čtyřicet sedm textů konsensních listin (34 %). Frekvence výskytu této formule byla vyšší

(20) Plným jménem *Velek Hayne ze Sedlčan*, k němu zejm. SPĚVAČEK, J.: *Protonotář Velislav, přední rádce a diplomat na dvoře Karla IV. (Pokus o paleograficko-stylistické určení jeho notářského díla)*. SH 22 (1974), s. 5-49; TÝŽ: *Významní notáři-diplomáti*, s. 721-730.

(21) Některé prvky - např. výskyt dispozičních sloves v minulém čase, formule *Actum et datum* v dataci atp. - bývají označovány za ukazatele pro identifikaci dokazovacích listin, avšak ve 14. století jde s veškerou pravděpodobností již o pouhé stylistické projevy.

v listinách z první poloviny 14. století a čím blíže byla datace k přelomu 14. a 15. století, tím častěji bývala sankce z textu vypuštěna.

Stylistická a obsahová stránka této listinné formule prodělala během studovaného období vývoj, který směřoval od počáteční stylistické a obsahové pestrosti a různorodosti v kancelářích Jana Lucemburského a markraběte Karla, přes postupné ujednocování jejich formy a vyřibování stylistických obrátů v kancelářích Karla IV. a markraběte Jana Jindřicha až ke konečnému vyhranění se dvou či tři charakteristických podob jejího znění, které se ve studovaném materiálu vyskytovalo s drobnými odchylkami asi od poloviny 14. století až do konce studovaného období v kanceláři krále Václava IV. i v kancelářích jeho moravských bratranců - markrabat Jošta a Prokopa.

Po obsahové stránce vykrystalizovaly během 14. století postupně tři způsoby pro výstavbu sankce:

1. *sankce v obvyklé podobě hrozeb různými tresty;*
2. *sankce v podobě mandátu pro zeměpanské úředníky případně další osoby;*
3. *sankce, která oba předchozí postupy spojuje.*

V případě konfirmačních listin byl nejčastěji zastoupen první způsob tvorby sankce, doložený v šedesáti šesti textech. Na druhém místě stojí druhý způsob, který je doložen ve třiceti dvou listinách. Nejslaběji byl u konfirmací zastoupen třetí způsob se sankcí kombinovanou, který mělo pouze sedm konfirmací. U listin konsensních se největší obliby dostalo druhému způsobu - čili sankčnímu mandátu - doloženému ve dvaceti šesti textech. Sankci prvního typu mělo dvacet konsensních listin a třetí způsob s kombinovanou sankcí je doložen pouze jednou.

Ve stylistice sankcí byl na počátku studovaného období patrný jistý chaos, projevující se pestrostí slohových podob a rozmanitostí výraziva u všech tří způsobů výstavby sankce. Teprve během 50. a 60. let 14. století se začalo vyhraňovat a ustalovat několik charakteristických sankčních obrátů, které pak byly užívány u všech tří způsobů výstavby sankce jako jisté ustálené formulace, vyskytující se s určitými textovými variantami nejčastěji ve třech různých podobách, přičemž varianty B a C měly své předobrazy v kancelářích papežské a císařské:

A: *Promittimus (Mandamus) igitur, quatenus ... non molestent, inquietent vel perturbent, nec molestari, inquietari ab aliis permittant aliquantulum vel turbari, indignacionem nostram et penas gravissimas (pro nostro motu) infligendas irremisibilibiter incursuri se noverint.*

B: *Nulli ergo omnino hominum liceat infringere aut ausu temerario contraire, sicut nostram gravem indignacionem voluerint evitare, decernentes, irritum et inane, quidquid contra ... aut aliquod ... actum, gestum ac temptatum per quempiam aut quoslibet fuerit sive ordinatum.*

C: *Si quis autem quibuslibet contraire presumat aut ... aliquantulum ausu temerario infringere, molestare vel invadere aut quomodolibet agra-*

vare, indignacionem nostram et penam gravem se noverit irremisibiliter incursum.

Původní stylistická pestrost byla tedy během druhé poloviny 14. století definitivně opuštěna ve prospěch vyzkoušených stylistických obrátů, avšak na úkor další úrovně vyjadřování. Tento vývoj jistě prospěl zjednodušení a jistě uniformitě listinných textů. Je tedy zřejmé, že také sankce neunikla dobové tendenci unifikace, zjednodušování formy, zestručňování, které vedly ke zpružnění kancelářské práce a ke zrychlení vyřizování úřední agendy.

Textovou pasáž ve studovaném materiálu pravidelně uzavírala *koroborace*, která bývala někdy považována i za úvodní formulí závěrečného eschatokolu. Tato formule vypovídala o podobě prostředků určených k ověření autenticity a pravosti listiny. Oznamovala především přítomnost pečeti, jejich majitele, typy, počty. Šlo tedy o formulí velmi důležitou. Ve studovaném materiálu z let 1310 až 1411 se koroborace opět vyskytovaly v několika stylistických variantách:

A: *In cuius rei testimonio et robur perpetue firmitatis presentes literas scribi et sigilli nostri munimine iussimus roborari (con/muniri).*

B: *In quorum evidenciam (et memoriam futurorum) presentes literas fieri dedimus et sigilli nostri robore iussimus muniri.*

C: *Presencium sub appensione (duximus appendendum) nostre Maiestatis sigillo testimonio literarum.*

D: *Harum nostrarum (serie et) testimonio literarum, quibus nostrum sigillum duximus appendendum.*

Uvedené čtyři varianty koroborace se v textech vyskytovaly po celé studované období promiskuitně a přibližně stejně často. Přitom první dvě varianty se častěji vyskytovaly v první polovině studovaného období, kdežto třetí a čtvrtá varianta byla častější pro druhou polovinu tohoto období.

2. 2. 3. Závěrečný protokol (eschatokol) konfirmačních a konsensních listin

Závěrečný listinný protokol, obvykle označovaný jako eschatokol, byl v textech obou studovaných druhů listin poměrně chudý a velmi jednoduchý. U naprosté většiny konfirmačních a konsensních listin byl tvořen jedinou listinnou formulí, a to datací. V případě konfirmačních listin je eschatokol tvořen pouze datovací formulí u sto jedenasedmdesáti textů (89 %), další tři listiny (1,5 %) mají vedle datace ještě svědečnou formulí a u zbývajících jedenadvacet listin je eschatokol složen z *formule datovací, svědečné, rekogniční a z monogramu vydavatele.*

V případě konsensních listin je situace téměř jednoznačná. Ve sto třiatřiceti případech je jejich eschatokol tvořen pouze datací. Jen jediná konsensní listina²² má navíc ještě i tzv. *formuli konsencientů*.

V *datovacích formulích* konfirmačních a konsensních listin se ve studovaném období vyskytovalo tzv. velké i tzv. malé datování. Incipit datace byl obvykle tvořen slovem *datum* nebo souslovím *data sunt* atp. Pouze po určité období před polovinou 14. století byl charakteristický výskyt incipitu datace formulovaný jako *actum et datum* případně *datum et actum*. Tato formulace je doložena u 4 konsensních listin (3 %) z let 1327 až 1343 a u 18 konfirmačních listin (9 %) z let 1318 až 1360 a opět z let 1380 a 1394. Tento úzus pro tvorbu incipitu datovací formule zavedl pravděpodobně protonotář krále Jana Lucemburského známý pod jménem Petr z Loun. Od něho pak tento způsob datování převzali další nejen královští, ale i markraběcí notáři z první poloviny 14. století, zejména Velislav neboli Velek Hayne ze Sedlčan, Albert řeč. Zoubek a především Vavřinec Mikulášův z Dědic. Později se opět krátce objevil tento incipit na konci 14. století v písemnostech, které pocházely z kanceláře mladšího moravského markraběte Prokopa.²³

Ostatní listinné formule, které obvykle bývaly součástí listinného eschatokolu, jsou ve zkoumaném souboru listin doloženy velmi sporadicky anebo vůbec. Proto nemáme dostatečnou základnu pro jakékoli pokusy o zobecnění jejich vývoje ve studovaném období.

2.3. Kancelářské poznámky na studovaných konfirmačních a konsensních listinách

S problematikou vývoje a proměn listinného formuláře souvisí ještě další velmi důležité prvky. Jejich výskyt, účel i podoba u nás na panovníckých listinách v průběhu 14. století teprve postupně krystalizovaly. Jejich vývoj, obsah, forma a výpovědní hodnota pro bádání v oblasti diplomatiky a zejména dějin správy jsou stále předmětem zkoumání a diskuse, ačkoliv byly popsány již několikrát. Máme na mysli tzv. *kancelářské poznámky*.²⁴

(22) CDM XIII, č. 105.

(23) V tomto případě jde zcela jednoznačně o pouhý stylistický obrat. Není známo, se kterým notářem, činným v Prokopově okolí, by bylo možné tento jev spojit. V tomto případě by asi byl jedinou možnou cestou k výsledku podrobný paleografický rozbor Prokopových písemností a jejich porovnání s písemnostmi dalších vydavatelů z téže doby.

(24) Srov. např. HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV), 1376-1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplo-*

Charakter zvolené sondy do listinné produkce lucemburské doby je natolik osobitý, že sice umožňuje vytvořit si jistou představu o užívání kancelářských poznámek v kancelářích Lucemburků na konfirmačních a konsensních listinách, ale přitom je třeba mít na paměti, že tyto údaje platí pouze pro situaci studovaných druhů listin a jejich zobecnění pro všechny lucemburské listiny vůbec tedy není možné. Na druhé straně jistou výhodou je zde skutečnost, že zvolený postup nám ukazuje, jak se výskyt, účel, obsah a forma kancelářských poznámek na těchto dvou druhích listin pro moravské příjemce během sto dvou let vyvíjely, jestli se nějak měnila funkce poznámek, jaké obsahují informace a které osoby v nich figurují.

Na konfirmačních a konsensních listinách z lucemburské doby pro příjemce z Moravy se kancelářské poznámky začaly vyskytovat až kolem poloviny 14. století. Tato skutečnost souvisí s domácím vývojem. Na počátku 14. století došlo k přerušení dosavadní kontinuity vývoje české královské kanceláře, jejich zvyklostí a postupů. Tím byly odbourány dlouho vžitě praktiky, běžné v době posledních Přemyslovců.²⁵ Pro první polovinu 14. století je tedy charakteristická neexistence kancelářských poznámek na studovaném listinném materiálu z doby krále Jana Lucemburského a do konce 40. let 14. století i na písemnostech markraběte Karla. Teprve po propojení Karlovy české královské kanceláře s kanceláří říšskou se během let 1346 až 1348 užívání kancelářských poznámek na jeho listinách prosazuje. Na konfirmačních a konsensních listinách, které byly vydány od konce 40. let 14. století do ledna roku 1411 se setkáváme s výskytem poznámky *mandačně-konceptního* i *relačně-konceptního* charakteru, posléze i s poznámkami *registrátorskými* a jednou i s *korektorskou* poznámkou. V době po roce 1350 se použití poznámek na listinách obou studovaných druhů sporadicky objevuje i v kanceláři moravského markraběte Jana Jindřicha. Jejich častější užívání se však prosadilo mnohem později než v českém prostředí. Jejich výskyt se stává pravidelnějším na studovaném listinném materiálu teprve v době vlády markraběte Jošta.

Během druhé poloviny 14. století se postupně ustálilo místo, na které byly poznámky na konfirmačních a konsensních listinách vepisovány. Konceptní poznámky *mandačního* i *relačního* charakteru byly zpravidla umístěny vpravo pod koncem listinného textu na plíce u listin s visící pečetí, u listin s pečetí přitištěnou se nacházely na dolním

matik. Schriften der MGH 23. Stuttgart 1970, zejm. s. 239-245 o kancelářských poznámkách na listinách Václava IV. a jejich obsahu a účelu.

(25) Srov. ke kanceláři Přemysla Otakara II. studii ŠEBÁNEK, J. - DUŠKOVÁ, S.: *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen*, 1. Teil (1247-1263). AfD 14 (1968), s. 302-422, 2. Teil (1264-1278), AfD 15 (1969), s. 251-427; ke kanceláři Václava II. a III. srov. POJSL, M. - ŘEHOLKA, I. - SULITKOVÁ, L.: *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.* SAP 24 (1974), s. 352-365.

okraji písemnosti. Registrátorská poznámka byla zpravidla umístěna na zadní straně listiny. Pouze v jediném případě je poznámka registrátora doložena vpravo na přední straně plíky.²⁶

Podoba jednotlivých typů kancelářských poznámek se lišila v souvislosti s jejich obsahem. *Mandačně-konceptní poznámka* se na studovaných druhích listin začala vyskytovat od roku 1348. Až do konce studovaného období je doložena celkem na dvaceti (tj. deseti královských a deseti markraběcích) konfirmacích a na třiceti třech markraběcích konsensních listinách.

Tabulka č. 7: Přehled obvyklých tvarů mandačně-konceptní poznámky na studovaných listinách

A:	<i>Ad mandatum</i>	AB (jméno)	XY (jméno nebo titul notáře)
B:	<i>De mandato domini</i>	<i>marchionis, regis, cesaris, imperatoris</i>	XY (jméno nebo titul notáře)
C:	<i>Per dominum</i>	<i>ducem, marchionem, regem, imperatorem</i>	XY (jméno nebo titul notáře)
D:	<i>Dominus rex Romanorum mandavit</i>		XY (jméno nebo titul notáře)

Výskyt *relačně-konceptní poznámky* je již od roku 1348 doložen častěji na konfirmačních a konsensních listinách z královské kanceláře. Ze sedmnácti doložených výskytů poznámek tohoto typu na konfirmacích jich bylo šestnáct z královské a pouze jediná z markraběcí kanceláře. Obdobně tomu je také u listin konsensních. Na těch je poznámka tohoto typu doložena devětkrát, z toho sedmkrát na listině královské a dvakrát na markraběcí. Také v tomto případě je forma dochovaná tohoto typu rozmanitá.

Tabulka č. 8: Přehled obvyklých tvarů relačně-konceptní poznámky na studovaných listinách

A:	<i>Ad relacionem domini</i>	AB (jméno a titul)	XY (jméno nebo titul notáře)
B:	<i>Per dominum</i>	A (jméno)	XY (jméno nebo titul notáře)
C:	<i>Per dominum</i>	B (titul)	XY (jméno nebo titul notáře)

Ačkoliv je výskyt *registrátorské poznámky* rovněž doložen již od roku 1348, ve studovaném období byl na zkoumaných konfirmačních a konsensních listinách spíše sporadický. Na konfirmačních listinách se s tímto typem poznámky setkáváme pouze v sedmnácti případech královských nebo císařských listin a jen jedinkrát na listině markrabě-

(26) Listina RBM V, č. 394 z roku 1348, vydaná Karlem IV. pro premonstráty z Louky u Znojma (insertní speciální konfirmace).

cí. Na konsensních listinách je výskyt registrátorské poznámky doložen pouze dvakrát a v obou případech jde o listiny z kanceláře krále Václava IV., které registroval *Jan z Bamberka*.²⁷ Během roku 1348 se tento typ kancelářské poznámky na konfirmačních a konsensních listinách vyskytuje v podobě velkého *R.* nebo *R^{ra}*. na dorsu písemností. Teprve od 50. let 14. století je k této iniciále připojováno jméno konkrétního kancelářského zaměstnance, pověřeného zápisem listinného textu do register.

Kromě již jmenovaných typů kancelářských poznámek se pouze na jediné konfirmační listině dochovala *korektorská poznámka*. Jde o listinu Karla IV. pro markraběte Jana Jindřicha z roku 1363 a tato poznámka zní: *Correcta Theodericus de Staffordia*.²⁸

V zájmu úplnosti našeho výčtu je třeba učinit zmínku o zcela ojedinelém výskytu formule *Datum per manus* v konsensní listině krále Jana Lucemburského z roku 1318 pro brněnské měšťany.²⁹ Tuto listinu dal pravděpodobně koncipovat v této formuli jmenovaný odpovědný činitel kanceláře a tím byl tehdejší vyšehradský probošt a z titulu této hodnosti současně i královský kancléř Jan Volek. Ten užívání formule *datum per manus* jistě znal z přemyslovské královské kanceláře, ve které se na přelomu 13. a 14. století užívala zcela běžně.

Výskyt kancelářských poznámek na studovaných konfirmačních a konsensních listinách je velmi nedůsledný. Konfirmační listiny, na nichž jsou poznámky doloženy, dnes tvoří asi 20 % z celkového počtu dochovaných nám známých konfirmací pro moravské příjemce, tedy pouze jednu pětinu. V případě listin konsensních je to 31 %, tedy necelá jedna třetina těchto listin. Mohlo by se zdát, že tato skutečnost nějak souvisí se způsobem dochování listinných textů do současnosti (tj. zda jde o originály nebo opisy). Tato možnost se však jeví jako problematická, neboť ze sedmdesáti devíti exemplářů studovaných listin, jež některý typ poznámky nesou, je jich dochováno třiašedesát v originálech a šestnáct v opisech.

V časové linii je výskyt poznámek na obou studovaných druhích listin rovněž mezerovitý a nepravidelný. Nejhojněji se kancelářské poznámky dochovaly na listinách z roku 1348 (14 kusů). Po celá 50. léta 14. století se naopak vyskytovaly na studovaném materiálu velmi sporadicky (celkem na 5 listinách). Teprve rokem 1360 (3 kusy) opět začíná období, kdy jsou poznámky doloženy častěji (celkem na 10 listinách). Toto období vrcholí rokem 1378 (6 listin). Poté se dostáváme do etapy poměrně hojného výskytu kancelářských poznámek a to jak na

(27) Srov. TADRA, F.: *Kanceláře a písaři*, s. 71 (č. 15); HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 316-317 o jeho registrátorské činnosti a také s. 211-213 o celkovém jeho působení v kanceláři a o jeho postavení v ní.

(28) CDM IX, č. 1317, tzv. druhý Janův testament.

(29) CDM VI, č. 155.

královských tak i na markraběcích listinách obou druhů. Tento stav trvá po celý zbytek studovaného období a končí rokem 1410 (5 listin), jenž vlastně uzavírá časový rámec studované problematiky.

Z hlediska významu kancelářských poznámek na studovaném listinném materiálu je jejich studium přínosné zejména pro poznání konfirmačního a konsensního řízení, jeho průběhu, proměn a funkce. Platí to především tehdy, jestliže nás poznámky seznamují nejen se jmény, ale také s tituly, hodnostmi a funkcemi konceptních úředníků, registrátorů, ale také relátorů písemností atp. Tyto informace o funkcích a o postavení osob, které přicházely do styku se vznikající konfirmační nebo konsensní listinou, nám dávají možnost posoudit, jaký asi byl konkrétní listině přikládán význam, jakou měla pro příjemce (a případně i pro vydavatele) hodnotu.

Poznámek relačního charakteru, které nás informují o spoluúčasti (relaci) nějaké další osoby, stojící mezi vydavatelem a příjemcem, se ve studovaném materiálu dochovalo pouze dvacet šest. Osoby, s jejichž jmény a tituly se zde setkáváme, se v nich zpravidla objevují pouze jednou. Výjimkou je nejmenovaný královský hofmistr, doložený dvakrát, a olomoucký biskup Jan ze Středy, královský kancléř, doložený dvanáctkrát. Totožnost doložených relátorů je různá. Vedle významných dvorských nebo církevních hodnostářů se zde setkáváme také s osobami z panovnickova okolí, které mohly být pouhými řadovými dvořany, ale také s osobami, jejichž přítomnost u dvora mohla být ryze účelová anebo dokonce náhodná.

*Otázkou je, proč relačně-konceptní poznámku nese poměrně malý počet do současnosti dochovaných a zkoumání podrobených konfirmačních a konsensních listin. Se způsobem dochování tato skutečnost pravděpodobně souvisí pouze nepřímo. Lze tedy snad najít spojení mezi případnou neexistencí relace a obsahem narace? Z této listinné formule totiž víme, že značná část studovaných listin obou druhů uvádí obvykle jako popud k vydání nějakou příjemcovu iniciativu. A příjemce sám byl pravděpodobně relátorem zcela výjimečně. Iniciativu příjemce a jeho zájem na vydání navíc můžeme u řady dalších listin předpokládat, třebaže se o ní v textu nenachází ani zmínka anebo se dokonce přímo hovoří o jistých úmyslech či záměrech vydavatele. Jen zcela vzácně je v naraci těchto listin uveden petent nebo jiná osoba, která byla ve věci vydání přímluvcem apod.³⁰ Různé jsou obvykle i důvody vydání listin obsažené v jejich arengách. Setkáváme se zde s odměnou za prokazovanou věrnost (typ *fidelitas*) vedle péče vydavatele o příjemcovu blaho (typ *cura*), se snahou odměnit věrné služby (typ *retribucio*) anebo s touhou zachovat o jisté záležitosti věčnou paměť (typ*

(30) Jako příklad nám mohou posloužit konfirmační listiny Jana Lucemburského a markraběte Karla pro starobrněnské cisterciáčky, v nichž je zmiňována v roli přímluvkyně fundátorka - exkrálovna Alžběta Rejčka.

memoria). Přitom skutečným důvodem mohlo být něco zcela jiného a dokonce mohl tento „pravý“ důvod zůstat (úmyslně) skrytý.

Tabulka č. 9: Přehled relátorů, doložených na studovaných listinách

Původ listiny v kanceláři	Jméno relátora	Titul, hodnost	Počet výskytů v relační poznámce
královská	Jan ze Středy	kancléř, olom. biskup	12
královská	Jan z Jenštejna	kancléř, pražs. arcibiskup	1
královská	N. N.	hofmistr	2
královská	Lacek z Kravař	hofmistr	1
královská	Zikmund Huler	podkomoří	1
královská	Konrád z Vechty	podkomoří	1
královská	Vilém I.	lantkrabě durynský a markrabě míšeňský	1
královská	Albrecht ze Šternberka	biskup šverinský	1
královská	Jan Mráz	biskup lubušský	1
královská	Bušek ml. z Velhartic	dvořan	1
královská	Franěk či Frank (?)	neznámý	1
markraběcí	Erhard Puška z Kunštátu	dvořan	1
markraběcí	Jan z Morkovic	vazal	1
královská	Bořivoj ze Svinař	dvořan, rada	1

V této souvislosti bychom se měli zamyslet také nad vlastním posláním relátora konfirmační nebo konsensní listiny a nad tím, jaké bylo jeho postavení v procesu jejího vzniku. Byl skutečně prostředníkem mezi vydavatelem a jeho kanceláři? Mohlo se přece jednat také o jmenovaného anebo dožádaného prostředníka pro jednání mezi vydavatelem a příjemcem. Případně mohl být od příjemce získaným přímluvcem v jeho záležitosti. Pak bychom museli vzít v úvahu ještě skutečnost, že představitelé příjemecky významných skupin - jako byly kláštery nebo zeměpanská města - si takového přímluvce³¹ nebo stálého exponenta u dvora mohli přímo vydržovat.

(31) V novověku se jim říkalo „agenti“ nebo přímo „dvorští agenti“ a šlo o osoby regulérně placené z městského rozpočtu. Srov. strojopisná DisP MARTÍNEK, Zdeněk: *Správa obecního hospodářství královských měst podkomořských v Čechách v letech 1620-1784*. FF UK, Praha 1992, zejm. s. 53 a pozn. č. 208 s ní související, která objasňuje jejich působnost u dvora.

Poznámek mandačního charakteru se na studovaných listinách dochovalo padesát pět, z nich pak dvaadvacet na konfirmacích a třiadvacet na listinách konsensních. O četnosti dochování tohoto typu poznámky na studovaných písemnostech v podstatě platí totéž, co již bylo shora řečeno o poznámkách relačního charakteru. Mandační poznámky jsou ve zkoumaném materiálu mnohem častěji dochovány na listinách markraběcích (10 konfirmací a 33 konsensní listiny) než na listinách královských (12 konfirmací). Rozkaz vydavatele k emisi písemností by mohl být považován za projev vladařovy iniciativy v tomto směru, kdyby se ovšem neobjevil jistý problematický fakt. S tímto typem poznámky se několikrát setkáváme i na listinách, které byly evidentně vydány z iniciativy svého příjemce. V těchto případech je sporné, zda máme dát přednost výkladu listinného textu anebo posouzení obsahu a typu poznámky. Poznámkový „mandát“ vydavatele sice mohl být skutečným a doslovným rozkazem, ale také se mohlo jednat o akt ryze formální, který pouze vyjadřoval vydavatelovu informovanost a jeho povědomí o emisi písemností pod autoritou jeho pečeti.

Tzv. registrátorských poznámek je na studovaných listinách dochováno pouze dvacet - osmnáct na konfirmačních a dvě na konsensních listinách. Pouze jediná poznámka tohoto typu je doložena na markraběcí listině,³² kdežto ostatních devatenáct výskytů této poznámky je spojeno s listinami královskými. Tato skutečnost pravděpodobně souvisí s tradicí vedení register a s existencí tohoto typu poznámek v říšském prostředí. Tato tradice od přelomu 40. a 50. let 14. století významně ovlivňovala vývoj v českém prostředí, kde se registra vedla jak v říšsko-české kanceláři Karla IV.,³³ tak i Václava IV.³⁴ Ovšem praxe vedení register pravděpodobně v Čechách nebyla neznámá již dříve.³⁵

Jaká byla v tomto směru situace na Moravě, nevíme. Je sice možné předpokládat na základě několika dochovaných registrátorských poznámek, že se v kancelářích moravských Lucemburků registra pravidelně vedla, ale tento předpoklad stojí zcela v hypotetické rovině. Je také těžké rozhodnout, zda se tu vedla s vědomím vydavatele oficiální kancelářská registra s právní platností anebo zda si zde vedli svá soukromá osobní registra pro vlastní potřebu a bez vědomí vydavatele (a tedy také bez právní platnosti) pouze někteří konceptní úředníci.

(32) CDM XI, č. 473. Jde o listinu markraběte Jošta z roku 1388, jejímž prostřednictvím potvrzoval (bezinsertní zmínkovou formou) majetkové držby na Moravě mansionářům (vikářům chóru) pražského kostela.

(33) Srov. např. KOBUCH, M.: *Zur Überlieferung der Rechtsregister Karls IV. aus den Jahren 1358-1361*. FD I, Brno 1971, s. 15n.; MENDL, B.: *Výmarský zlomek register Karlových*. ČAS 7 (1930), s. 30-56; SEDLAČEK, A.: *Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480*. Praha 1914.

(34) HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 290-369.

(35) Srov. VOJTIŠEK, V.: *Pražský zlomek komorního registra krále Jana z r. 1312*. In: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtiška*, Praha 1953, s. 367-379 (původně vyšlo v r. 1931).

Konceptní složka relačních a mandačních poznámek je pro nás významná pouze potud, pokud nás seznamuje se jmény konceptních úředníků z jednotlivých kanceláří, kteří se mohli podílet (a obvykle se také podíleli) na tvorbě textu příslušné listiny, nesoucí poznámku.³⁶ Otázkou však zůstává, zda byli tyto úředníci současně písaři čistopisů těchto listin. Pro její zodpovězení by bylo třeba provést pečlivý paleografický rozbor a stylistické srovnání v originálech dochovaných a autorsky zařazených textů konfirmačních a konsensních listin.³⁷

Jména konceptních úředníků a konkrétní údaje o jejich osobách (pokud je známe) spolu se soupisem dostupné literatury o některých z nich přináší samostatná prosopografická příloha této práce. V následující tabulce proto byl pořízen pouze orientační soupis těch konceptních úředníků, kteří se podíleli na vzniku studovaného souboru listin, a to bez ohledu na skutečnost, zda jsou v poznámkách uvedeni nebo ne. Dále jsou citovány zvláště konfirmace a zvláště konsensní listiny, které lze považovat za jejich dílo, a doba působnosti v kancelářích Lucemburků.

Tabulka č. 10: Abecední přehled stylizátorů studovaných listinných textů

Jméno a titul notáře	Přibližná doba kancelářské působnosti	Konfirmační listiny, které koncipoval	Konsensní listiny, které koncipoval
Albert řeč. Zoubek	1338-1349	CDM VII, č. 298, 392, 478, 841	CDM VII, č. 499
Beneš z Brna	1351-1352	CDM VIII, č. 132	žádná
Brixí Bertholdův z Rouchovan	1350	CDM VIII, č. 27, 30, 59, 61	žádná
Dětmar Maul z Meckbachu	1342-1351	CDM VII, č. 808	CDM VII, č. 762
Dětřich Petrův z Prahy	1394-1398	žádná	CDM XII, č. 320; CDM XV, č. 368
František řeč. Vlk	1363	žádná	RBM VII, č. 200; CDM IX, č. 287
František z Jevíčka	1384-1408	žádná	RBMV II, č. 67
<i>Gerardus de Medlico</i>	1348	žádná	CDM VII, č. 760, 763
Hýnek z Pacova	(1390) 1398-1403	žádná	CDM XIII, č. 13, 147, 191

(36) Jinak je tato část relačních i mandačních poznámek významná spíše pro diplomatická studia zaměřená na dějiny jednotlivých kanceláří, což je však oblast, kterou se tato práce díky svému specializovanému zaměření naprosto zabývat nemůže. Proto budeme nadále využívat spíše obsah konceptní složky kancelářských poznámek.

(37) Paleografický rozbor části listin zařazených do studovaného souboru provedli Jiří Spěváček (srov. tituly věnované výzkumům o Karlově markraběcí kanceláři v bibliografické příloze) a Josef Matyska (v DP z roku 1957, srov. citaci v bibliografické příloze).

Jméno a titul notáře	Přibližná doba kancelářské působnosti	Konfirmační listiny, které koncipoval	Konsensní listiny, které koncipoval
Jakub Augustinův	1338-1355	CDM VII, č. 190, 191, 196	CDM VII, č. 193
<i>H. Cruss. (?)</i>	1348	CDM VII, č. 796	žádná
Jan, děkan v Hlohově	1361-1368	CDM X, č. 21	žádná
Jan, scholastik v Eichstättu	1355-1371	CDM IX, č. 129	žádná
Jan řeč. <i>Nonus</i>	1400	žádná	CDM XIII, č. 117
Jan Ručka, veřejný notář	1348-1350	RBM V, č. 374, 375	žádná
Jan z Bamberka	1398-1419	CDM XIV, č. 19, 126	žádná
Jan z Miličína	1388-1409	CDM XI, č. 473	CDM XI, č. 549, 557
Jan ze Středy, kancléř, olomoucký biskup	1340-1374	CDM IX, č. 317	žádná
Jindřich ze Spilneru	1384-1400	žádná	CDM XI, č. 592; CDM XII, č. 49, 134, 160
Jindřich řeč. <i>Schatz</i> z Norimberka	1330-1363	CDM VII, č. 790, 798, 823; RBM V, č. 383, 384;	žádná
Konrád z Geisenheimu	1358-1384	CDM XI, č. 273	žádná
Martin z Jevíčka	1376-1388	CDM XI, č. 107	žádná
Mikuláš Sortés	1348-1351	CDM VII, č. 769, 770, 771, 772, 773, 774, 777, 778, 779, 781, 783, 786; RBM V, č. 346	žádná
Mikuláš z Jevíčka	1389-1401	žádná	CDM XII, č. 508
Mikuláš z Kroměříže	1354-1363	CDM IX, č. 11, 171	CDM IX, č. 200
Mikuláš z Nupak	1371-1385	CDM XI, č. 81, 98, 129, 155	CDM XI, č. 104, 130, 161, 200, 236, 280, 326, 362; CDM XV, č. 247, 253
Mikuláš z Riesenburka	1367-1397	CDM X, č. 123; CDM XI, č. 12, 13, 14	žádná
Ondřej Mikulášův řeč. <i>Fucfan</i> z Třeboně	1385-1407	CDM XII, č. 340	CDM XI, č. 425, 440, 475; CDM XII, č. 539, 541; RBMV IV, č. 549
Ondřej z Modřic	1402-1403 (1406)	žádná	CDM XIII, č. 252
Petr z Javora	1360-1387	CDM IX, č. 385; CDM X, č. 80, 121; CDM XI, č. 303	žádná
Petr z Loun	1335-1356	CDM VII, č. 175, 178, 220, 221, 404, 702, 752	CDM VII, č. 283

Jméno a titul notáře	Přibližná doba kancelářské působnosti	Konfirmační listiny, které koncipoval	Konsensní listiny, které koncipoval
Petr Tilonův z Vratislavi	1363-1370	CDM IX, č. 423	žádná
Rudolf z Fridbergu	1354-1367	CDM IX, č. 155	CDM IX, č. 88
Štěpán z Rataj	1404-1410	CDM XIII, č. 162; CDM XIV, č. 148, 149	CDM XIII, č. 304, 362, 401, 408, 459; CDM XV, č. 454
Václav Králík z Buřenic	1384-1416	CDM XIII, č. 25	žádná
Vavřinec Mikulášův z Dědic	1340-1344	CDM VII, č. 399, 437, 450, 453, 454, 467; CDM VII, č. 809 a 810 a CDM VIII, č. 22, 93 a 97 koncipoval on nebo Velislav	CDM VII, č. 405
Vavřinec z Hranic	(1396) 1410-1411	žádná	CDM XIV, č. 141
Velislav neboli Velek Hayne ze Sedčan	1334-1362	CDM VI, č. 325, 337, 424; CDM VII, č. 400; CDM VII, č. 809 a 810 a CDM VIII, č. 22, 93 a 97 koncipoval on nebo Vavřinec Mikulášův z Dědic	žádná
Vlachník z Weitmile	1374-1399	CDM XII, č. 323	žádná

Na koncipování textů konfirmačních a konsensních listin se podílel značný počet královských a markraběcích notářů, a to mnohdy činných souběžně ve stejné kanceláři. Nelze tedy předpokládat, že by mezi nimi docházelo z hlediska druhu koncipované písemnosti k nějaké výraznější specializaci. Pokud některý z notářů koncipoval pouze konfirmační nebo pouze konsensní listinu, nemusí to znamenat nic více než to, že byl zkrátka v kanceláři tak říkajíc „po ruce“ právě v okamžiku, když vydavatel jeho služby potřeboval. Navíc stále musíme mít na paměti také fakt, že se nám pravděpodobně do současnosti dochoval pouhý zlomek listinné produkce ze 14. století. A naopak situace, kdy jistý notář koncipoval velký počet listin jednoho druhu, patrně vypovídá spíše o jeho postavení v kanceláři a o jeho případné oblibě u příslušného vydavatele než o specializaci v jeho činnosti.

S tím souvisí také další okolnost, kterou předchází tabulka naznačuje. Při porovnání množství koncipovaných konfirmací a konsensních listin mezi jednotlivými notáři zřetelně vystupuje do popředí několik stylizátorů, kteří koncipovali poměrně velký počet listin, a to buď jednoho ze zkoumaných druhů anebo obou. Při bližším zkoumání zjišťujeme, že jde téměř výhradně o notáře, kteří působili v kancelářích morav-

ských markrabat. Tento jev - můžeme-li jej označit za objektivní skutečnost - by mohl vypovídat o slabším personálním obsazení a také o nižším stupni dělby práce v těchto kancelářích (zejména před rokem 1375).

2.4. Sloh konfirmačních a konsensních listin a jeho proměny

Stylistická stránka studovaných listin je dalším z určujících prvků pro mapování vývoje těchto listinných textů. Byl to právě styl (nebo sloh), který nejnásilně podléhal dobovým tendencím a vývojovým trendům, který byl silně ovlivněn obecnými dobovými souvislostmi. Sloh listinných textů však byl stejnou měrou ovlivňován i kvalitami (nebo nedostatky) tvůrců těchto textů - notářů. Má tedy dvojaký charakter. *Obecné rysy listinného slohu* souvisejí s dobovými vývojovými proudy v různých oblastech českých zemí, říše a celé střední Evropy, stejně jako se zmíněným pronikáním národních jazyků do listinných textů. Jeho *rysy individuální* jsou naopak plně závislé na osobnosti diktátora listiny, tj. na jeho původu a školení, na jeho dosaženém vzdělání, na jeho zkušenostech s kancelářskou prací a se skladbou textů listin. Díky tomu tyto individuální rysy mnohdy prozrazují stylizátorovu totožnost a pomáhají autora textu určit. Toto konstatování platí ještě po celé 14. století, kdy představuje každá jednotlivá listina specifické a individuálně pojaté originální dílo svého konkrétního tvůrce.³⁸

V tomto směru představují určité riziko oblíbené obraty nebo módní stylistické prvky, případně celé formuláře listin, které se ve větší míře začínají vyskytovat od poslední čtvrtiny 14. století (i v moravském prostředí - viz dále). Jejich znalost mohla být navíc šířena na značně velké vzdálenosti a v rozlehlém prostoru zejména třemi způsoby - prostřednictvím expedovaných písemností vydavatelů na různé úrovni, migrací univerzitně vzdělaných osob po různých kancelářích nebo prostřednictvím známějších formulářových sbírek a jejich opisů.

Neklidné období, stojící mezi úmrtím Václava III. (1306) a nástupem Jana Lucemburského na český trůn (1310), vedlo k přerušení kontinuálního vývoje české královské kanceláře, jejích tradic a také zařízení.³⁹ Následující období Janovy vlády ani způsob jeho panování, kdy král s celým dvorem i s kanceláří pobýval většinou mimo hranice Českého království, nebyly stimulem pro rozvoj jeho české královské kanceláře. Prvním klidným obdobím, kdy nastala možnost tuto zeměpanskou kancelář znovu vybudovat jako jeden z hlavních pilířů a reprezentantů královské vlády v českých zemích, tak představovala až moravská markraběcí vláda Janova staršího syna Karla.

(38) Srov. HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 224.

(39) Srov. ŠEBÁNEK, J. - DUŠKOVÁ, S.: *Česká listina v době přemyslovské*. In: *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1971, s. 93-94.

Na Moravě však prakticky po celou první polovinu 14. století byla hlavním kulturním (a svým způsobem i státotvorným) centrem biskupská Olomouc, a to zejména v době episkopátu přemyslovského levobočka Jana Volka (1334-1351). V kulturní oblasti si Olomouc v moravském prostředí udržovala silný vliv po celé 14. století a k jeho umocnění došlo znovu v době episkopátu Karlova dlouholetého kancléře Jana ze Středy (1364-1380). V oblasti politické, správní a hospodářské však od počátku roku 1350 získalo významnější postavení Brno, jakožto residenční město moravské lucemburské markraběcí sekundogenitury.⁴⁰

Mezi oběma nejvýznamnějšími moravskými centry panovaly velmi čilé kontakty. Svědčí o tom mimo jiné i fakt, že právě z olomouckého prostředí vzešla řada významných markraběcích (i královských) kancelářských zaměstnanců a notářů, činných v kancelářích při dvorech jednotlivých zeměpánů.⁴¹ Toto sepejetí markraběcích úřadů s olomouckými i brněnskými církevními kruhy nikterak nebránilo tomu, aby se snazším přístupem k vyššímu vzdělání začala pozvolná infiltrace laického živlu do řad kancelářského personálu, který se do poloviny 14. století rekrutoval téměř výhradně z řad kleriků. Skutečnost, že „laicizace“ lucemburských kancelářů do přelomu 14. a 15. století pokročila jen nevýrazně, souvisela se způsobem a s možnostmi hmotného a existenčního zajištění kancelářských zaměstnanců. To bylo zajišťováno prostřednictvím výnosů z různých církevních obročí, která jim byla udělována.⁴² Pro možnost úplné laicizace zeměpanských kancelářů u nás v lucemburské době ještě nebyly vytvořeny potřebné podmínky. Nezbytným předpokladem pro její uskutečnění by totiž bylo obsazení kanceláře placenými profesionálními úředníky - její byrokratizace. Ta je pak předstupněm přerodu kanceláře ve skutečný úřad v moderním smyslu slova - čili pro její plnou institucionalizaci.⁴³

(40) K postavení Brna jako sídelního města moravských markrabat z lucemburského rodu srov. HLAVÁČEK, I.: *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*. In: *Vorträge und Forschungen* 36. Sigmaringen 1991, s. 361-420.

(41) Např. notář markraběte Karla známý jako *Albert řeč. Zoubek* (1338-1349), dále dva notáři markraběte Jana Jindřicha *Beneš, farář u sv. Jakuba v Brně* (1351-1352) a *Brixl Bertholdův z Rouchovan* (1350), dále notáři a protonotáři markraběte Jošta *Hynek z Pacova* (1398-1403), *Jindřich ze Spilneru* (1384-1400), olomoucký kapitulní děkan *Ondřej Mikulášův z Třeboně řeč. Fucfan* (1385-1407), dále *Štěpán z Rataj* (1404-1410) a *Vavřinec z Hranic* (1396, 1410-1411). Doplnující údaje o těchto osobách a přehled literatury srov. v prosopografické příloze.

(42) Pokud se v kanceláři mezi konceptními úředníky vyskytovaly osoby laického původu, mohlo se jim dostat titulu veřejných notářů. Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Významní notáři-diplomaté*, zejm. s. 754-756.

(43) Institucionalizace může nastat teprve v okamžiku, kdy správní organizace definitivně přejde od mobilního k sídelnímu modelu správy. Jejím základním projevem pak je zejména to, že chod kanceláře nepodléhá změnám na trůně tak zásadně jako ve starších dobách a kancelář se stává orgánem s vlastní zodpovědností (institucí). Srov. HLEDÍKOVÁ, Z. - JANÁK, J.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 163-164.

Pronikání osob laického původu do české královské i do moravské markraběcí kanceláře ovlivňovalo nejen vývoj listinného jazyka, ale také vývoj stylu a slohových postupů při tvorbě textů. Napomáhal zde pravděpodobně i fakt, že v období zvětšujícího se objemu kancelářské agendy a rostoucího počtu přijímaných i vydávaných písemností přestala v běžné kancelářské praxi vyhovovat dosavadní obřadnost, pateřičnost, vzletnost a obsáhlost textů. Jejich složitost a délka (i při přepisování z konceptů na čistopisy a do register) chod kanceláře a rychlost vyřizování agendy zpomalovaly. Nasvědčuje tomu shora popsaný vývoj listinného formuláře konfirmačních a konsensních listin. Jako „postradatelné“ se v listinných textech ukazovaly zpravidla ty pasáže, pro jejichž sestavení bylo třeba vyvinout největší stylistické úsilí. Přitom jejich obsahem nebyla žádná zásadní sdělení ani žádné zvlášť podstatné informace. Jako další pak byly na řadě ty listinné formule, které s postupným rozvojem práva ztratily své původní opodstatnění. Také vývoj v oblasti listinného písma, vedoucí během první poloviny 14. století k vytvoření tzv. bastardy,⁴⁴ ukazuje, že snahy o zrychlení chodu kanceláři byly v této době všestranné a všeobecné. Krácení textů, zjednodušování jejich výstavby a zestručňování obsahu se zejména latina jako listinný jazyk snažila bránit. Toto úsilí však bylo tváří v tvář potřebám kancelářské praxe a požadavkům modernizující se správy zcela marné, což se projevilo v českém prostředí již o necelé století později.

Nemalý vliv na slohovou a stylistickou podobu obou studovaných druhů listin (a nejen jich) uplatňovaly také názorové proudy a ideová hnutí, pronikající během 14. století do českého i moravského prostředí ze zemí západní a jižní Evropy.⁴⁵ Z nich šlo zejména o hnutí nové zbožnosti (devotio moderna) a s ním související raný humanismus.⁴⁶ Ten se v našich zemích projevil spíše v rovině literární a etické, méně nebo vůbec ne v rovině ideologické a politické.⁴⁷ Užívání klasické nebo alespoň klasicizující latiny, jistý jazykový a formální purismus, módní nadnesenost a složité syntaktické konstrukce textů, užívání vybrouše-

(44) Srov. SPUNAR, P.: *Geneze české bastardy a její vztah k českým prvotiskům*. LF 3 (1955), s. 34–51 a zejm. s. 36–38 o vývoji v oblasti diplomatického kancelářského písma polokurzivního charakteru.

(45) Srov. BLASCHKA, A.: *Zur Devotio moderna. Deutsch-slavische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*. In: E. Winter zum 60. Geburtstag. Berlin 1956, s. 17–32; SCHREIBER, J.: *Devotio moderna in Böhmen*. Bohemia 6. München 1965, s. 93–122.

(46) Srov. zejména WINTER, E.: *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäischen Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*. In: *Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissenschaftlichen Denkens*, Bd. 3. Berlin 1964.

(47) K jeho projevu na Moravě srov. VALKA, J.: *Dějiny Moravy I. Středověká Morava*. Vlastivěda moravská 5. Brno 1991, zejm. s. 111–113; MEZNIK, J.: *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha 1999, zejm. s. 327–329; MATĚJOVÁ, J.: *O dopisech Coluccia Salutatiho Joštovi Lucemburskému*. VVM 45 (1993), s. 41–48.

ných stylistických obrátů, ale také zájem o národní jazyky, který souvisel právě s pronikáním laického živlu do vzdělaneckých vrstev, stejně jako učená korespondence s humanisty doma i v cizině a vlastní autentické literární pokusy, zájem o vědy a umění, mecenášská činnost – to jsou jen některé z nejviditelnějších znaků příklonu některých osobností k raně humanistickým myšlenkám, projevující se u nás i v cizině.⁴⁸

Učinili jsme zmínku o raném humanismu, a tak v této souvislosti nemůžeme opomenout postavu „prvního zaalpského humanisty“ – olomouckého biskupa a kancléře císaře Karla IV. – Jana ze Středy.⁴⁹ Byl nejen císařským diplomatem a představeným kanceláře, ale také stylistou a tvůrcem kancelářské reformy z roku 1355,⁵⁰ která vnesla nový řád do forem i do užívání písemností, stejně jako do chodu kanceláře. S Janovým jménem je spojeno také několik listinných textů ze studovaného souboru. O jeho životě, činnosti, díle i o jeho vlivu a významu v řadě oblastí naší i střeoevropské historie 14. století bylo v literatuře pojednáno již vícekrát. Pokusme se proto na Jana ze Středy pohlédnout z hlediska jeho působení jako kancelářského činitele, vzdělaného stylisty a tvůrce listinných textů.

Při pouhém srovnání Jana ze Středy s jeho předchůdci i následovníky ve funkci představeného královské kanceláře, činnými v průběhu studovaného období v kancelářích Lucemburků, pozorujeme jistý specifický rys jeho kancelářského působení, jehož věrohodnost však bude ještě třeba hlouběji posoudit. Valná většina Janových předchůdců i následovníků soustřeďovala svou činnost na sféru politiky a diplomacie, zatímco v čele kanceláře stála pouze nominálně. Tyto osoby zastřešovaly její činnost leskem svého osobního vlivu a důstojenství. Jan se na tyto oblasti neomezoval. Po celou dobu své funkční působnosti byl stejně tak diplomatem jako faktickým a prakticky činným představeným kanceláře. Byl stejně dvořanem a důvěrníkem Karla IV. jako organizátorem chodu a fungování kanceláře, o kterou vždy projevoval živý zájem. Dbal na obsah, vzhled i formu expedované písemné produkce. Jeho činnost v počátcích jeho kancelářské kariéry se jeví jako určitý předobraz jeho pozdějšího zaujetí pro věc, jeho profesionálního přístupu k problémům kanceláře, který vyvrcholil právě kancelářskou reformou v polovině 50. let 14. století. Její význam nebyl setřen ještě koncem

(48) Na Moravě byl v Joštově době jedním z nejvýznamnějších raných humanistů např. olomoucký kapitulní děkan Ondřej Mikulášův z Třeboně. Srov. HRADSKÁ, V.: *Mistr Ondřej Mikulášův z Třeboně. Příspěvek k počátkům humanismu na Moravě*. DP FF MU, Brno 1993.

(49) Srov. např. KLAPPER, J.: *Johann von Neumarkt. Bischof und Hofkanzler*. Leipzig 1964. Další literaturu a informace o jeho osobě srov. v prosopografické příloze.

(50) K reformě srov. HLAVÁČEK, I.: *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*. AUC, Phil. et Hist., Monographia 137, UK Praha 1991, zejm. s. 104 a pozn. 103 tamtéž, přinášející shrnutí novějších názorů na tuto reformu.

onoho století, neboť uvedla do praxe nové formy písemností a nové kancelářské postupy, které byly natolik v souladu s dobovými tendencemi vývoje a s potřebami správy, že nezastaraly ani po desítkách let.

Velmi zajímavým a významným zdrojem informací je také Janova osobní korespondence. Skrže jeho listy (zejména ty, jejichž adresátem byl Francesco Petrarca a některé další vzdělané osoby) je nám umožněno poznat jeho písemný projev a osobní styl. Ten se v jistém ohledu projevil i v diplomatickém materiálu, jehož byl „duchovním otcem“. Ať již je názor na Janův styl jakýkoli, nepochybnitelný je zejména fakt jeho novosti, umělosti, vybroušenosti a stylistické brilantnosti.

Lze tedy Jana ze Středy označit za prakticky činného představeného Karlovy dvorské kanceláře, jenž se v některých záležitostech angažoval osobně cestou samostatné stylizátorské činnosti? Umožňovaly by vůbec fyzické síly a časové možnosti jediné – navíc v řadě ohledů velmi exponované – osobnosti všechny tyto důležité činnosti skloubit a zvládnout? Pokud byl Jan ze Středy osobností skutečně výjimečnou, pak pravděpodobně ano, neboť právě na podobných schopnostech mohla být jeho výjimečnost založena.

S osobou kancléře Jana ze Středy se konečně dostáváme k další velmi závažné otázce, jejíž souvislost s vývojem listinného stylu je zcela zřejmá – k otázce formulářových sbírek jakožto slohotvorných kancelářských pomůcek pro konceptní úředníky a k otázce jejich funkce a uplatnění a to zejména v souvislosti se studovaným listinným materiálem.

Formulářových sbírek (nebo krátce formulářů) v průběhu 14. století v česko-moravském prostoru značně přibýlo. Již od konce 13. století jich vznikala celá řada zejména v prostředí české královské kanceláře a kanceláře pražských biskupů a od roku 1344 arcibiskupů. Existovala však také sepsání, která měla původ i v jiných kancelářích (např. městských). Jako celek jsou pro nás formulářové sbírky sice velmi cenné, současně však i značně problematické.⁵¹ Poskytují především možnost srovnání poznatků získaných na základě studia skutečných do současnosti dochovaných textů listin s poznatky, které nabízí zkoumání vzorových formulářů listin z těchto sbírek. Této možnosti využívá i naše srovnání formulářů skutečně vydaných a dochovaných konfirmačních a konsensních listin s formulářovými vzory z několika vybraných sbírek.⁵² Budeme tedy nadále vycházet z hypotetického předpokladu, že

(51) Srov. FIALOVÁ, E.: *Několik poznámek k metodickým problémům studia formulářových sbírek*. Archivum Trebonense 86, SOA Třeboň 1986, s. 121-147.

(52) Pro konec 13. století jde o tzv. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně* (srov. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279-1296)*. Ed. J. B. Novák. Praha 1903; *Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně (1279-1296)*. Ed. E. Šebesta, Praha 1905), pocházející z kanceláře pražských biskupů, a *Formulář Jindřicha Vlacha z Isernie* (Ed. J. Voigt. Wien 1863, AÖG, a dodatek ed. J. Loserth. Wien 1878, AÖG), pocházející

formulářové sbírky - jako většina podobných písemných svodů té doby - fixovaly po jistou dobu stav, který se v „živém“ listinném materiálu postupně proměňoval anebo dokonce již proměnil. Proto byly pro srovnání s výsledky, které poskytl studovaný listinný materiál do současnosti skutečně dochovaný, vybrány formuláře konfirmací a konsensních listin ze šesti známých formulářových sbírek, které vznikly v českých zemích a z domácích zdrojů, a to postupně od konce 13. do poloviny 15. století, v kancelářích na různých úrovních společenského žebříčku⁵³ a současně v různém stupni rozvoje kancelářského aparátu. Při zkoumání vzorových formulářů konfirmačních a konsensních listin, které se v nich dochovaly, se ukázalo, že četnost jejich výskytu a jejich zastoupení z hlediska typologie obou druhů listin je značně nepravidelné.

Tabulka č. 11: Přehled formulářových sbírek použitých pro srovnání se studovanými listinami

Název sbírky	Původ sbírky	Značka
Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně	Kancelář pražských biskupů od 40. let 13. století do jeho konce	B-1
<i>Cancellaria Arnesti</i>	Kancelář pražských arcibiskupů kolem poloviny 14. století	B-2
Formulář Jindřicha Vlacha z Isernie	Královská kancelář Václava II. asi během druhé poloviny 13. století	K-1
<i>Summa Gerhardi</i>	Královská kancelář Jana Lucemburského asi v letech 1336 až 1345	K-2
<i>Summa cancellariae</i> neboli <i>Cancellaria Caroli IV.</i>	Císařsko-královská kancelář Karla IV.	K-3
Prokopa písaře Nového Města pražského <i>Praxis cancellariae</i>	Písemnosti z kanceláří českých a římských králů a pražských městských kanceláří, stejně jako dalších vydavatelů a institucí od poloviny 14. století do 60. let 15. století	M

z materiálu přemyslovské královské kanceláře. Pro 14. století byla jako příklad zvolena bohatá sbírka zv. *Summa Gerhardi* (vydaná pod titulem *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus dem Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336-1345)*. Ed. F. Tadra, Wien 1882) pro první polovinu 14. století, *Summa cancellariae* nebo *Cancellaria Caroli IV.*, jejímž autorem je údajně Karlův dlouholetý kancléř litomyšlský a později olomoucký biskup Jan ze Středy (Ed. F. Tadra. Praha 1895). Z kanceláře pražských arcibiskupů ze 14. století byl zvolen formulář zv. *Cancellaria Arnesti* (Ed. F. Tadra. Wien 1880, AÖG). Pro porovnání situace v době kolem poloviny 15. století bylo použito ještě formulářové sbírky z městského prostředí - *Praxis Cancellariae* (celým názvem *Prokopa písaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*. Ed. F. Mareš. Praha 1908), ve které byla použita rovněž řada písemností vzešlých z kanceláří českých a římských králů asi do 60. let 15. století.

(53) Do současnosti dochovaných formulářových sbírek je z doby mezi poslední čtvrtinou 13. a polovinou 15. století znám mnohem větší počet, než kolik jich bylo pro naše potřeby využito. Většina z nich byla pro potřeby badatelské veřejnosti již v dřívějších dobách zpřístupněna formou tištěných edic. Citace jednotlivých (i dalších) edic viz v bibliografické příloze.

Nejprve několik slov k formulářům B-1 a B-2, které jsou svým původem spjaté s prostředím pražské biskupské a později arcibiskupské kanceláře ve 13. a 14. století.

Ve formuláři B-1 je počet dochovaných vzorců pro konfirmační a konsensní listiny v rovnováze. Vzorců konfirmačních listin je zde 26 (tj. 9,5 % z celkového počtu vzorců) a vzorců pro listiny konsensní 27 kusů (tj. necelých 10 % z celkového počtu vzorců). Vzorce konfirmačních listin dochované v této formulářové sbírce představují velmi zajímavý celek. Je zde dochováno 6 vzorců listin, které mají v dispozici potvrzovací sloveso (nejčastěji *confirmare*), které však nemají obsah ani formu skutečné potvrzovací listiny. Jde o písemnosti, které se obvykle označují jako biskupské konfirmace k farám. Vydávání těchto listin během 14. století zaniklo, protože tyto písemnosti byly vytlačeny pravidelně vedenými konfirmačními knihami pražské arcidiecéze. Dalších 20 vzorců pak představuje skutečné potvrzovací listiny. Celkem 8 vzorců obsahuje potvrzení udělených odpustků - a to bezinsertní formou různých typů. S touto skupinou koresponduje jediný vzorec konfirmace právního pořízení,⁵⁴ která potvrzuje založení kláštera augustiniánů-eremitů v Domažlicích. V ostatních jedenácti případech jde o vzorce různých typů konfirmací, a to o dva insertní speciální⁵⁵ a o jednu polo-konfirmaci,⁵⁶ která je složena z bezinsertního reprodukčního potvrzení starší listiny a z udělení nových výsad. Dále jde o osm konfirmací bezinsertních: jedna z nich je všeobecná,⁵⁷ dvě jsou zmínkové,⁵⁸ další dvě jsou regestové⁵⁹ a poslední tři jsou reprodukční.⁶⁰ Tedy kromě tzv. quasikonfirmace a insertní hromadné konfirmace jsou ve formuláři B-1 doloženy vzorce pro sestavení všech známých a v českém i moravském prostředí běžně užívaných typů konfirmačních listin.

Vzorců konsensních listin je ve formuláři B-1 doloženo celkem 27 a jde o mnohem kompaktnější celek než v předchozím případě. Čtrnáct vzorců je koncipováno v podobě mandátu (čili jako rozkaz, zákaz nebo nařízení), o nichž je známo, že měly již od počátků své existence mnohem jednodušší formální skladbu než listiny či privilegia. Jde tedy ve směr o formuláře stručných a krátkých nebo dokonce velmi krátkých listin, často postrádajících arengu, někdy také naraci, velmi často pak sankci a svědečnou formuli. Velmi často chybí také koroborace a datace (čili takřka celý eschatokol), což souvisí se skutečností, že se jedná

(54) Jde o skutečně vydanou listinu, převzatou do FTB; listina RBM II, č. 1432 vydaná na žádost krále Václava II. dne 28. 1. 1288.

(55) FTB, č. 34 a č. 210.

(56) FTB, č. 148.

(57) FTB, č. 146.

(58) FTB, č. 208 a č. 211.

(59) FTB, č. 185 a č. 209.

(60) FTB, č. 144, č. 145 a č. 212.

o vzorce a nikoli o skutečné listiny. Stejně stručný formulář je však patrný i v případě konsensních listin v pravém smyslu slova - tedy u povolení, kterých se dochovalo 11 kusů, i u schválení, kterých jsou v souboru pouze dva kusy. Velmi závažným poznatkem v souvislosti s formulářem B-1 je skutečnost, že zde není dochován ani jediný exemplář vzorového formuláře pro konsensní listiny přechodného typu.⁶¹ Naproti tomu formuláře konsensních listin základního i odvozeného typu jsou doloženy zcela běžně a takřka rovnoměrně. Ve formuláři B-1 tedy pozorujeme prakticky stejnou situaci v typologii konsensních listin, jaká je doložitelná ve skutečně dochovaném a námi prostudovaném listinném materiálu pro dobu od počátku 14. století zhruba do jeho poloviny.

Co do četnosti dochovaných formulářových vzorců konfirmačních a konsensních listin je situace ve formuláři B-2 rovněž vyrovnaná. Je zde dochováno celkem 23 formulářů (tj. 6,7 % vzorců z celkového počtu) konfirmačních a 28 formulářů (tj. 8,1 %) konsensních listin.

V B-2 dochované vzorce konfirmačních listin lze opět rozdělit na dvě skupiny. V první nacházíme čtyři vzorce, v jejichž dispozici sice stojí konfirmační sloveso, ale tyto listiny nemají obsah ani formu skutečné konfirmace.⁶² Pro ty je v B-2 doloženo pouze devatenáct vzorců, které však pokrývají takřka celé spektrum známých typů konfirmačních listin.⁶³ Jde tedy o stav srovnatelný s výskytem jednotlivých typů konfirmací ve vrcholném období vlády Lucemburků v českých zemích kolem poloviny 14. století.

Z dochovaných vzorců konsensních listin v tomto formuláři patří 14 kusů k základnímu typu (jde o deset povolení a čtyři schválení), 7 kusů k odvozenému typu (jde o tři povolení a čtyři schválení) a 6 kusů k přechodnému typu (jde o jedno povolení a pět schválení) konsensních listin.⁶⁴ I zde je tedy situace srovnatelná se stavem zjištěným ve studovaném materiálu pro dobu na počátku druhé poloviny 14. století.

Můžeme tedy konstatovat, že v prostudovaných formulářích B-1 (z druhé poloviny 13. století) a B-2 (z doby kolem poloviny 14. století), obsahujících materiál zejména z pražské biskupské a arcibiskupské

(61) Poněkud na tento typ konsensních listin upomíná pouze FTB, č. 132. Jde o konfirmaci právního pořízení.

(62) V jednom případě jde o arcibiskupské potvrzení abatyše ve funkci, ve dvou případech se jedná o potvrzení farářů k jejich farám a v posledním případě jde o stvrzení jmenování jistého beneficianta.

(63) Kromě tzv. quasikonfirmace, insertní hromadné, smíšené a bezinsertní všeobecné konfirmace je zde dochováno 5 kusů konfirmací bezinsertních zmínkových, 1 kus bezinsertní registové a 2 kusy bezinsertní reprodukční; dále jsou zastoupeny 4 kusy insertních speciálních konfirmací, 1 kus polokonfirmace a také 6 kusů konfirmací právního pořízení.

(64) Zcela zvláštním případem je vzorec XVIII/1 na s. 515-517, obsahující schválení jistého soukromého právního pořízení. Za velmi dlouhou soukromou listinu je vložen jediný krátký odstavec, což je vlastně konsensní listina odvozeného typu, kterou je tento vzorec zakončen.

kanceláře, je početní zastoupení vzorců konfirmačních a konsensních listin ve značné shodě se situací, která byla zjištěna pro stejné období v moravském prostředí. Rovněž typologické rozvrstvení vzorců těchto písemností v obou formulářích až překvapivě přesně koresponduje se zastoupenými typy skutečně vydaných a do současnosti dochovaných konfirmačních a konsensních listin pro moravské příjemce v době před rokem 1375.

Nyní k formulářům K-1, K-2 a K-3, které obsahují materiál z panovnických kanceláří, jejichž produkce směřovala v době od konce 13. do poslední čtvrtiny 14. století do českých zemí.

Formulář K-1⁶⁵ poskytuje velmi zajímavý obraz. Je v něm zastoupeno pouze sedm vzorců konfirmačních listin (tj. 3,7 % z celkového počtu zastoupených vzorců) a deset vzorců listin konsensních (5,3 %). Víme, že tento stav situací v oblasti emise skutečně vydaných konfirmačních listin z druhé poloviny 13. století neodpovídá prakticky vůbec.⁶⁶ Obdobně tomu pravděpodobně bude i v oblasti emise listin konsensních.⁶⁷

Doložené vzorce konfirmací ve formuláři K-1 je třeba ještě rozdělit na skupinu dvou formulářů listin, které mají v dispozici potvrzovací sloveso, ale nemají ani obsah ani formu skutečné konfirmační listiny, a na skupinu pěti vzorců skutečných konfirmací. Mezi těmito pěti listinami je pak doložena jedna polokonfirmace, jedna konfirmace právního pořízení a tři insertní speciální konfirmace.

V případě vzorců konsensních listin před sebou máme 3 formuláře pro základní typ (jedno povolení a dvě schválení), pět formulářů pro typ odvozený (čtyři povolení a jedno schválení) a dva vzorce pro typ přechodný (obě povolení). Ani jeden vzorec nemá formu mandátu.

Formulář K-2⁶⁸ obashuje listiny vydané nejen králem Janem, ale i markrabětem Karlem. V této formulářové sbírce je obsaženo celkem 232 vzorců písemností, mezi nimiž je dochováno 16 vzorců konfirmací (tj. asi 7 %) a 20 vzorců konsensních listin (tj. 8,6 %).

Dochované formuláře konfirmačních listin představují vcelku rovnoměrně zastoupený vzorek typů konfirmací, jak je známe ze zkoumaného materiálu z první poloviny 14. století. Je zde osm vzorců bezinsertních konfirmací (dvě všeobecné, pět reprodukčních, jedna registová a jedna zmínková), jedna polokonfirmace, tři konfirmace insertní speciální a tři konfirmace právního pořízení.⁶⁹ Všechny zde ob-

(65) Jeho autorem byl pravděpodobně protonotář královské kanceláře Jindřich Vlach z Isernie.

(66) V letech 1228 až 1310 vyšlo z české královské kanceláře asi na 600 listin, z nichž bylo konfirmačních 197 kusů, tj. o něco méně než 33 % z jejich celkového stavu.

(67) Emise konsensních listin ve 13. století zatím prozkoumána nebyla.

(68) TADRA, F. (ed.): *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336-1345)*. Wien 1882.

(69) Mezi vzorci konfirmačních listin z této formulářové sbírky je doložen jediný případ

sažené vzorce konfirmací představují typické příklady potvrzovacích listin z první poloviny 14. století.

Vzorce konsensních listin jsou po typologické stránce rovněž zastoupeny vcelku rovnoměrně. Je zde osm vzorců pro typ základní (čtyři povolení a čtyři schválení), šest vzorců pro typ odvozený (čtyři povolení, jedno schválení a jeden příkaz) a rovněž šest vzorců pro typ přechodný (tři povolení a tři schválení). Mandát je v této formulářové sbírce dochován pouze jediný. Vzorce konsensních listin jsou většinou velmi stručné. Typické znaky všech tří skupin jsou zde již plně rozoznány. Formulář K-3⁷⁰ je po všech stránkách stejně zajímavý jako jeho předchůdce. V této formulářové sbírce je sebráno celkem 366 vzorců různých druhů písemností. Z nich je pak 14 vzorců konfirmačních (tj. 3,8 %) a 23 vzorců konsensních (6,3 %) listin.

Doložené vzorce konfirmací zde opět můžeme rozdělit na dvě skupiny. První skupinku čtyř kusů tvoří listiny, které sice mají v dispozici potvrzovací sloveso, ale nemají formu ani obsah skutečné konfirmace. Po obsahové stránce jde o prezentace duchovních na různá období, jejichž kolátorem byl panovník. Ve druhé skupině nacházíme deset vzorců skutečných potvrzovacích listin. Po typologické stránce je zde dochováno celé spektrum známých typů konfirmačních listin až na tři - tzv. quasikonfirmace, smíšené konfirmace a insertní hromadné konfirmace. Z ostatních typů jsou zastoupeny dva vzorce konfirmace insertní speciální, jeden vzorec polokonfirmace a jeden vzorec konfirmace právního pořízení, dále tři vzorce konfirmace bezinsertní všeobecné, jeden vzorec registové, jeden vzorec reprodukční a rovněž jeden vzorec konfirmace bezinsertní zmínkové.⁷¹

Ve formuláři obsažené vzorce konsensních listin jsou velmi rozmanitého charakteru. Vedle šestnácti vzorců pro listiny základního typu (9 kusů povolení, 1 kus schválení a 6 kusů rozkazů) zde nalzáme čtyři vzorce pro listiny typu odvozeného (2 kusy povolení a 2 kusy rozkazů) a tři vzorce pro listiny přechodného typu (3 kusy povolení). Zastoupení jednotlivých typů konsensních listin v tomto formuláři se velmi blíží poměrům, které byly zjištěny ve studovaném listinném materiálu pro období na konci vlády Karla IV. a Jana Jindřicha, tedy koncem třetí čtvrtiny 14. století. Toto konstatování platí také po stránce

vzorce (č. 61 na s. 75) použitého v textu skutečně vydané listiny ze studovaného souboru konfirmačních listin Lucemburků pro moravské příjemce. Jde o tzv. polokonfirmaci - č. 60 (CDM VII, č. 454) - ze 17. prosince 1342, kterou vydal markrabě Karel v Brně pro brněnský klášter tzv. herburských panen. Autorem tohoto listinného textu (do současnosti dochovaného v opisu v konfirmační listině císařovny Marie Terezie z r. 1747) je podle J. Spěváčka Karlův markraběcí notář *Vavřinec Mikulášův z Dědic*. Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Vavřinec Mikulášův z Dědic*, s. 5-53.

(70) Na sestavení tohoto formuláře měl zásluhu a pravděpodobně i jistý podíl kancléř Karla IV. Jan ze Středy.

(71) Velmi zajímavým případem je ve formuláři K-3 vzorec č. 300 ze s. 177, což je vlastně suplika k císaři, aby potvrdil jistou listinu pro dominikány.

obsahové, neboť co do závažnosti zlistiňované skutečnosti se zde začíná projevovat jistý posun od méně závažných věcí u základního typu k věcem velmi závažným u typu přechodného. Zajímavé je zastoupení příkazů ve vzorcích konsensních listin v této sbírce, které je mnohem silnější než ve studovaném listinném materiálu, což je logické, neboť mandáty byly asi po čase ničeny.

Pro formuláře K-2 a K-3 tedy platí v zásadě totéž, co bylo shora řečeno o formulářích B-1 a B-2. Na rozdíl od formuláře K-1 se formuláře K-2 a K-3 také do značné míry shodují se situací zjištěnou v listinném materiálu z moravského prostředí pro dobu kolem roku 1375. Procentuelní zastoupení konfirmací a konsensních listin mezi vzorci ostatních druhů písemností odpovídá v podstatě ve všech třech sbírkách alespoň zhruba zjištěnému trendu, tj. úbytku konfirmačních a nárůstu konsensních listin. Po typologické stránce lze konstatovat, že vzorce konfirmačních listin ve formulářích K-1, K-2 i K-3 zastupují téměř rovnoměrně všechny známé a běžně užívané druhy a typy konfirmací. Poněkud překvapivý je pouze výskyt pěti vzorců bezinsertní reprodukční konfirmace ve formuláři K-2. V případě vzorců konsensních listin je v těchto třech formulářových sbírkách v kostce zachycen vývoj formuláře tohoto druhu listin, který byl patrný i ve studovaném listinném materiálu z moravského prostředí. Ve formuláři K-1 je zdokumentován stav, kdy se konsensní listiny vyhraňovaly jak typologicky tak věcně (asi do první čtvrtiny 14. století). Formulář K-2 zachycuje situaci kolem poloviny 14. století, kdy sice již vykristalizovala vnější podoba všech tří základních typů konsensních listin, ale bylo třeba ještě dalšího vývoje (zejména ve správní a kancelářské oblasti), aby se dotvořily jejich znaky vnitřní. Formulář K-3 pak zachycuje stav, v němž se plně vyhraněných typů konsensních listin v podobě povolení, schválení nebo příkazu užívalo jako běžných správních písemností.

Konečně se dostáváme k rozboru formuláře M, který vznikl z různého a to nejen listinného materiálu (zejména však pocházejícího z českých kancelářů) od konce 14. století asi do sklonku 60. let 15. století. V případě tohoto formuláře známe nejen osobu jeho autora, ale také účel jeho vzniku.⁷² Dochované vzorce pro skladbu konfirmačních a konsensních listin zde představují pouze nepatrnou část z celkového počtu listinných předloh.

(72) Srov. úvodní pasáž v edici F. Mareše z r. 1908. Autorem sbírky byl Mistr Prokop, novoměstský písař a učitel na pražské univerzitě. Právě pro potřeby výuky jeho žáků byla složena tato velmi různorodá a ryze prakticky zaměřená sbírka. Jde vlastně o souhrn jeho univerzitních čtení, která přednesl na artistické fakultě někdy během 40. až 60. let 15. století. Proto autor své dílo nazval *Summa cancellariae vel Praxis et cursus cancellariae civilis*. Kromě vlastních listinných vzorců je zde obsaženo také poučení o městském právu, o nezbytných znalostech a dovednostech notáře, o vedení různých druhů kancelářských knih a teprve v poslední části následuje poučení o skladbě listin a jiných písemností, nazvané *De formis litterarum*, v němž je obsaženo celkem sto dvacet tři různých vzorců.

Vzorců konfirmačních listin je ve formuláři M dochováno pouze sedm kusů (5,7 %), avšak v jednom případě se opět jedná o listinu s potvrzovacím slovesem v dispozici, ale bez formální a obsahové stránky konfirmace. V případě dalších šesti vzorců je ve formuláři M zastoupen čtyřmi kusy typ konfirmace bezinsertní všeobecné a dvěma kusy typ konfirmace insertní speciální. Jiný typ konfirmace se zde nenachází. Po obsahové stránce tyto vzorce představují typy konfirmací, jejichž užívání je doloženo ještě i v kanceláři Jiřího z Poděbrad.⁷³

Rovněž vzorců konsensních listin je v tomto formuláři doloženo sedm kusů (5,7 %). Jde o tři příklady pro typ základní (po jednom povolení, schválení a příkazu), rovněž tři příklady pro typ odvozený (jedno povolení a dvě schválení) a o jediný vzorec pro typ přechodný a to ve formě příkazu. V několika případech byly za vzorce těchto (stejně jako předchozích konfirmačních) listin vzaty skutečně vydané listiny z kanceláře Karla IV.⁷⁴ a Václava IV.⁷⁵

Zhodnotíme-li Prokopův výběr z hlediska zastoupených typů obou druhů listin, pak se zde konfirmace jeví jako listiny používané během 15. století v městském prostředí zejména dvěma způsoby - jednak v podobě bezinsertní všeobecné jako právní písemnost potvrzující v platnosti *omnia et singula privilegia* příslušného příjemce a jednak ve formě insertní speciální jako ověřený opis starších listin, privilegií nebo jiných písemných pořízení příslušného příjemce. Konsensní listiny se naopak jeví jako ryze prakticky fungující správní písemnosti nejrozmanitější funkce a nejrozmanitějšího obsahu, jejichž typologie, vytvořená koncem 14. století, pravděpodobně neztratila své opodstatnění ještě ani na počátku druhé poloviny 15. století.

Použití vzorců z formulářových sbírek bohužel nemusí být v textech listin téhož vydavatele pro různé konkrétní příjemce nijak výrazně patrné. Navíc mohlo být pro sestavení jednoho listinného textu použito různých částí několika vzorců. Teprve po prostudování většího množství písemností a po jejich porovnání s texty vzorců z formulářových sbírek je možné posoudit, zda listiny vznikaly podle těchto předloh nebo ne. Existuje však také řada formulářů, které patřily k oblíbeným nebo častěji užívaným - ať již v určité kanceláři, v určité záležitosti, určitým notářem anebo v určité době - a přesto nelze jednoznačně zjistit, zda šlo o všeobecně užívané typy anebo o vzorce z formulářových sbírek (zejména pokud se taková formulářová sbírka do současnosti nedochovala, což je možnost, s níž musíme počítat).

(73) Srov. RAK, P.: *Česká venkovská královská města v politice Jiřího z Poděbrad*. SH 32 (1985), s. 5-46 a zejména s. 6-7.

(74) Marešova edice jednotlivé vzorce nečísluje, proto se zde uvádí pouze stránky. Z Karlovy kanceláře tedy pochází vzorce konfirmací ze s. 117 a s. 131-132 a vzorce konsensních listin ze s. 123 a 123-124.

(75) Z Václavovy kanceláře pochází vzorec konsensní listiny ze s. 115.

Takovéto četněji použité formuláře se ve studovaném listinném materiálu objevily v průběhu 14. století celkem čtyři.

V časové linii nejstarší častěji použitý formulář byl podle incipitu arengy označen *Quociens a nobis petitur*.⁷⁶ Jeho autorem byl pravděpodobně notář Petr z Loun. V našem souboru byl tento formulář použit poprvé v únoru 1348 v textu konfirmace Karla IV. pro město Brno.⁷⁷ Vzorem byl pravděpodobně formulář o málo starší Karlovy listiny z listopadu 1347 pro město Jihlavu,⁷⁸ který se však liší úvodní částí listiny. Tohoto formuláře znovu použil notář markraběte Jana Jindřicha, známý jako Brixí Bertoldův z Rouchovan, v textech čtyř bezinsertních všeobecných konfirmací z roku 1350, jejichž příjemci byla města Brno a Znojmo a farní kostel v Pohořelicích.⁷⁹ Všechny čtyři listiny jsou datovány v Brně, ale listiny pro Brno a pohořelický kostel pocházejí z června a listiny pro Znojmo (latinské a německé znění téhož textu) z prosince 1350.

Další formulář pochází z počátku 60. let 14. století a podle incipitu arengy byl nazván *Principum decet*. Tvůrce tohoto formuláře neznáme, ale pravděpodobně se jednalo o některého z významnějších notářů markraběte Jana Jindřicha. Byl v markraběcí kanceláři použit pouze jednou a to zajímavým způsobem, když podle něj bylo sepsáno jedenáct polokonfirmačních listin téměř shodného znění pro jedenáct předních moravských klášterů.⁸⁰ Všechny listiny jsou datovány v Králově Poli 25. prosince 1362.⁸¹ S touto skupinou listin je spojena celá řada specifických problémů, o nichž bylo pojednáno jinde, mimo rámec této studie.⁸²

Formulář třetí - nazvaný *Quod veniens coram nobis* - pochází ze druhé poloviny 70. let 14. století. Byl použit v textech tří konfirmačních listin,⁸³ vydaných v lednu 1376. Jejich vydavateli byli Karel IV. a Václav IV. a příjemcem markrabě Jošt.⁸⁴ Autorem formuláře (a všech

(76) Tento typ arengy se v našem prostředí vyskytoval zejména v biskupských listinách již ve 13. století, a to nejméně od doby Jana III. z Dražic. Svůj původ - v podobě *Cum a nobis petitur* - měl v písemnostech papežských. Srov. DUŠKOVÁ, S.: *Formulář Tobiaše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů*. SPFFBU, C 15, roč. 2 (1965), s 58-62 (rozbor arengy v biskupských listinách) a zejm. s. 58 (právě o tomto konkrétním typu arengy).

(77) Jde o bezinsertní všeobecnou konfirmaci č. 68 (CDM VII, 752).

(78) Jde rovněž o bezinsertní všeobecnou konfirmaci č. 66 (CDM VII, 745).

(79) Jde o listiny č. 102 (CDM VIII, 27), č. 103 (CDM VIII, 30), č. 104 (CDM VIII, 59) a č. 105 (CDM VIII, 61).

(80) Jde o konfirmační listiny č. 132 až č. 142. K této skupině podrobněji ve druhé kapitole v pasáži o polokonfirmacích (viz).

(81) Srov. s. 42-43 a zejm. pozn. č. 233-241 ve 2. kapitole v pasáži o polokonfirmacích.

(82) Srov. MARTÍNKOVÁ, L.: *Zvláštní případ konfirmační listiny markraběte Jana Jindřicha z roku 1360 pro zábrdovické premonstráty*. ČMM 199 (2000), s. 5-18.

(83) Konfirmace č. 155 (CDM XI, 12), č. 156 (CDM XI, 13) a č. 157 (CDM XI, 14).

(84) Listiny insertní formou potvrzovaly konfirmaci třetí závěti Joštova otce markraběte

tří textů) byl pravděpodobně tehdejší představený Karlovy kanceláře protonotář Mikuláš z Riesenburku, probošt v Kamberku, jehož jméno uvádí konceptní část mandační poznámky na Karlově konfirmaci.⁸⁵

Čtvrtý formulář pochází z markraběcí kanceláře. Byl nazván opět podle incipitu arengy *Cum universis subditis* a jeho použití je doloženo na dvou konfirmačních listinách, které vydal v roce 1378 markrabě Jošt pro města Znojmo a Olomouc.⁸⁶ Autorem tohoto formuláře byl pravděpodobně tehdejší Joštův markraběcí protonotář Mikuláš z Nupak. Na rozdíl od předchozích tří případů text těchto dvou konfirmačních listin není doslova shodný. Dataci obou exemplářů, sepsaných podle tohoto formuláře, dělí více než desetiměsíční odstup a odlišné je také místo vydání. Nabízí se zde tedy možnost, že by tyto dvě listiny skutečně mohly být složeny podle společné předlohy, která snad mohla mít původ v nějaké dnes neznámé (nedochované?) formulářové sbírce, jejímž uživatelem anebo dokonce tvůrcem mohl být protonotář Mikuláš.⁸⁷

Skutečnost, že se použití podobných formulářů nepodařilo ve studovaném materiálu prokázat také v případě konsensních listin, souvisí se způsobem tvorby jejich textů. Jde o písemnosti velmi stručné, formálně jednoduché a značně unifikované. Jejich texty jsou si všeobecně navzájem dost podobné. Navíc z nich bývá vypuštěna většina listinných pasáží, v nichž by se mohla prokázat nebo případně projevit stylistická tvorba stejného autora anebo alespoň použití stejného vzoru. Ostatně to, co bylo řečeno o textech skutečně vydaných konsensních listin, platí v plné míře i pro jejich vzorce, nalezené v dochovaných formulářových sbírkách.

Vedle formulářových sbírek měl na vývoj a proměny stylu konfirmačních a konsensních listin (a všech listin vůbec) vliv rovněž původ, školení a prostředí, případně studium jednotlivých notářů, v neposlední řadě rovněž stále výraznější pronikání cizích právních prvků (zejména římského práva) do běžné listinné praxe v našich zemích.⁸⁸ V tomto směru je nesporný značný a kladný vliv založení a působnosti pražské univerzity během druhé poloviny 14. a v 15. století. Celá řada

Jana Jindřicha z r. 1371.

(85) Tj. na listině č. 157 (CDM XI, 14).

(86) Konfirmace č. 161 (CDM XI, 98) a č. 163 (CDM XI, 129).

(87) Skutečnost, že se žádná podobná formulářová sbírka do současnosti nedochovala, je logická. Mikuláš odešel z kanceláře v roce 1385. Někdy mezi lety 1385 až 1400 umírá, neboť v roce 1400 se o něm již hovoří jako o zesnulém. Vzhledem k tomu, že byl laik, nedostaly se jeho písemnosti do archivu žádné církevní instituce, nýbrž do jeho pozůstalosti. Měl pouze dcery, takže jeho případné stylistické pomůcky vlastně neměl kdo užívat, takže zřejmě brzy přišly ke zničení. Ani po kancelářské linii není situace lepší. Markraběcí kancelář po lednu 1411 zanikla takřka beze stopy. Pokud se nějaké písemnosti z její činnosti vzešle dochovaly, pravděpodobně vzaly za své během následujících husitských válek.

(88) K této problematice srov. BOHÁČEK, M.: *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.-15. století*. SAP 24 (1974), s. 461-486 a zejm. s. 463-465.

zaměstnanců kanceláří jednotlivých Lucemburků z té doby získala anebo si zvyšovala vzdělání právě na pražské univerzitě,⁸⁹ případně v cizině.⁹⁰ Karlova univerzita se stala přirozeným centrem výměny informací a zkušeností, míšení kulturních a myšlenkových vlivů a novot z celé Evropy a současně i místem přenosu těchto podnětů a vlivů do domácího prostředí.

Pro moravské poměry měla podobně určující význam již od konce 13. století škola, která existovala při olomouckém biskupství. Vzešla z ní řada významných osobností a notářů. Tato škola byla pro moravskou markraběcí kancelář po celé 14. století zdrojem velmi kvalitních pracovních sil.⁹¹ Samozřejmá byla tato cesta u kleriků. Otázkou je, jakým způsobem se do kanceláří Lucemburků dostávali notáři laického původu. V tomto směru je pravděpodobně příznačný osud vůbec prvního laického notáře lucemburských kanceláří - Vavřince Mikulášova z Dědic - činného původně v kanceláři olomouckého generálního vikáře Jana Paduánského a hmotně zajištěného namísto nějakého obročí funkcí veřejného notáře.⁹²

2.5. Diktátoři textů studovaných listin

Dostáváme se k problematice osobností notářů a vůbec konceptních úředníků z kanceláří jednotlivých Lucemburků jakožto diktátorů a stylizátorů textů konfirmačních a konsensní povahy. Konkrétního autora bylo možné (někdy jen přibližně) označit u devadesáti tří konfirmačních listin (49 %) a u padesáti jedné konsensní listiny (38 %). Všechny tyto sto čtyřicet čtyři texty byly dílem jedenačtyřiceti notářů. Z nich bylo jedenadvacet činných v královské a třiadvacet v markraběcí kanceláři. Někteří notáři byli postupně zaměstnáni v markraběcí i v královské kanceláři.

Naprostou většinu notářů (zejména markraběcích) tvořili ještě po celé 14. století klerici. Laiků, i když se tu a tam objevovali, bylo v královské i v markraběcí kancelářské službě - a tedy také mezi autory konfirmačních a konsensních listin - ještě málo.⁹³ Na Moravě se po celé studované období velmi zřetelně projevovalo propojení mezi markraběcími notáři a moravskou církevní správou, reprezentovanou zejména dvěma předními moravskými církevními institucemi - olo-

(89) Např. Jan z Jenštejna, Vlachník z Weitmile, Jan z Bamberka, Mikuláš z Jevička a patrně i jiní.

(90) Zejména na univerzitách ve Francii a Itálii: Jan z Jenštejna, Vlachník.

(91) Z tohoto prostředí vzešli např. Albert Zoubek, Vavřinec Mikulášův z Dědic, Mikuláš z Kroměříže, Ondřej Mikulášův z Třeboně, Štěpán z Rataj a další.

(92) SPĚVÁČEK, J.: *Vavřinec Mikulášův z Dědic*, s. 1-47.

(93) Prosopografické údaje jsou o většině z nich velmi skoupé. Pokud jsou známy, tvoří obsah prosopografického abecedního přehledu v příloze.

mouckou a brněnskou kapitulou. Asi od 60. let 14. století se začalo projevovat stále výrazněji také propojení mezi osazenstvem markraběcí kanceláře a „úřednictvem“ při zemských centrálních institucích - zejména při úřadu zemských desek moravských v Brně a v Olomouci. Této skutečnosti si jako první povšimli už Ferdinand Tadra⁹⁴ a Hermenegild Jireček.⁹⁵ Nově se touto problematikou zabýval Ivan Hlaváček⁹⁶ a některé nové informace (zejména prosopografického charakteru) přinesla práce Tomáše Baletky.⁹⁷

Někteří z významných notářů a protonotářů markraběcí kanceláře působili současně ve funkci markraběcích kancléřů a z titulu této funkce se stávali písaři moravských zemských desek.⁹⁸ Jejich činnost v zemskodeskovém úřadě byla sice upravena instrukcí Karla IV. z roku 1359, ale současně ji ovlivňovalo také jejich vlastní působení a jejich praktické zkušenosti s výkonem veřejné správy v markraběcí kanceláři. V jejich osobách tak docházelo k typickému feudálnímu spojování správy politické s justiční a propojování moci soudní a výkonné se zákonodárnou. Jejich působení však jistě stejnou měrou ovlivňovaly stále další, nové požadavky, kladené na veřejnou správu a její vykonavatele.

Někteří z notářů působili - před, v průběhu anebo po ukončení kancelářské činnosti - ve funkcích veřejných notářů.⁹⁹

Někteří zeměpanští úředníci hledali po skončení své činnosti v královské nebo markraběcí kanceláři uplatnění také v kancelářích významných představitelů šlechtické obce anebo velkých zeměpanských měst.¹⁰⁰ A současně i opačně - úspěšné působení v kancelářích významných zeměpanských měst nebo předních světských i církevních feudálů mohlo být odrazovým můstkem pro přijetí do kanceláře zeměpanské a pro rychlou kariéru v ní.¹⁰¹ Ať již postup směřoval z menších

(94) TADRA, F.: *Kanceláře a písař*, zejm. s. 78-80.

(95) JIREČEK, H.: *Václav Mladějovec z Mladějova*, s. 101-112.

(96) HLAVÁČEK, I.: *Brünn als Residenz*, zejm. s. 381 a 386-387.

(97) BALETKA, T.: *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 259-536.

(98) Např. Jan z Miličína, Mikuláš z Nupak, Ondřej z Modřic.

(99) Např. Beneš z Brna, Brix Bertholdův z Rouchovan, Jan řeč. Ručka, Vavřinec Mikulášův z Dědic.

(100) Známý je případ notáře Jana z Gelnhausenu, který byl původně spolupracovníkem Jana ze Středy a po jeho smrti byl činný v městských kancelářích v Brně a v Jihlavě. Srov. MEZNÍK, J.: *Lucemburská Morava 1310-1423*. Praha 1999, zejm. s. 328, 331-332.

(101) Např. Albert Zoubek (začínal v olomoucké biskupské kanceláři, odkud se kolem r. 1338 dostal do královské kanceláře Jana Lucemburského), Jan z Miličína (začínal jako notář Petra ze Šternberka a snad kolem r. 1385 se dostal do kanceláře markraběte Jošta), Martin z Jevíčka (začínal pravděpodobně jako notář a později protonotář berně v plzeňském kraji a odtud se dostal někdy v 70. letech 14. století do kanceláře Karla IV., ze které pak přešel do kanceláře Václava IV.), Mikuláš z Kroměříže (začínal v arcibiskupské kanceláři Arnošta z Pardubic, odkud kolem r. 1354 přešel do kanceláře Karla IV.), Vavřinec Mikulášův z Dědic (začínal jako notář olomouckého generálního vikáře Jana Paduánského, od něhož se dostal někdy počátkem 40. let 14. století do kanceláře markraběte Karla) atp.

a níže postavených kancelářů do kancelářů větších a vysoko postavených nebo opačně, nepopiratelné zůstává spojení osob notářů se sférou městské i patrimoniální a na Moravě vůbec veřejné správy. Jejich prostřednictvím se do oblasti veřejné správy jako celku přenášely nové poznatky, zkušenosti a důležité změny, ke kterým správní a kancelářský aparát v zeměpanských kancelářích Lucemburků dospěl o něco dříve díky spojení s říšským prostředím během celé druhé poloviny 14. století, a tak je mohl předávat dále.

Díky těmto mechanismům se mohl projevat velmi kladný vliv činnosti markraběcích (i královských) notářů jakožto osobností vzdělaných, zkušených a mnohdy i graduovaných ve zvyšování úrovně úřadování a ve způsobu vyřizování písemné agendy ve všech složkách a odvětvích správy na Moravě. Tento vliv však můžeme spatřovat také v zavádění a užívání různých kancelářských pomůcek evidenčního i pomocného charakteru,¹⁰² v péči o přijímané i vydávané písemnosti a v neposlední řadě i ve zvyšování požadavků, které byly kladeny na profesionální a vzdělanostní úroveň kancelářských zaměstnanců,¹⁰³ u nichž již většinou nepostačovala pouhá znalost čtení, psaní a listinného jazyka, ale byla žádána i znalost práva, případně vedení účetní agendy a podobně. Pronikání laického živlu¹⁰⁴ a s ním národních jazyků (v moravských poměrech němčiny a češtiny)¹⁰⁵ do textů listin a dalších písemností úřední povahy vůbec se za pomoci působení konkrétních zeměpanských notářů v konkrétních oborech veřejné správy nemalou měrou zasloužilo o prosazení již zmíněných obecných trendů vývoje písemného materiálu diplomatické povahy - krácení textů, zjednodušování formulářů, unifikace jejich forem, vytváření typizovaných vzorců pro konkrétní účely atp.

Moravská markraběcí kancelář se na Moravě současně projevovala jako centrum výkonné státní moci, svěřené do rukou markrabat. Díky tomu měli činitelé markraběcích úřadů a markraběcí kanceláře důležité slovo v řadě záležitostí pravděpodobně i mimo rámec své vlastní úřední a kancelářské působnosti. Pozdní středověk je obdobím, kdy se fungující zeměpanská kancelář stala zcela nezbytným předpokladem pro výkon vlády a zeměpanské správy. V této souvislosti se stává významným poznání stupně zapojení této instituce do aktivního podílu

(102) Vzpomeňme např. městské právní knihy, složené Janem z Gelnhausenu (mimo jiné autorem formulářové sbírky *Collectarius perpetuarum formarum*).

(103) Jistě nebylo náhodou, že brněnskou i olomouckou řadu moravských zemských desek mívali na starosti jako zemští písaři většinou markraběcí kancléři.

(104) Vůbec první laický notář doložitelný v kancelářích Lucemburků - Vavřinec Mikulášův z Dědic - byl moravského původu.

(105) K jazykové stránce písemností na Moravě srov. např. MEZNIK, J.: *Lucemburská Morava 1310-1423*. Praha 1999, s. 330-331 (hovoří se zde o literární činnosti, o listinách spíše okrajově). Srov. HLAVÁČEK, I.: *Studie k diplomatice Václava IV., II. České písemnosti v kanceláři Václava IV.* LF IX-LXXXIV, 1961, s. 238-252.

na tvorbě zeměpanské vnitřní i vnější (případně přímo státní) politiky. Přední příslušníci zeměpanských kanceláří totiž mohli patřit (a často také patřili) k užšímu okruhu zeměpánových dvořanů a spolupracovníků, a pak byli obvykle pověřováni nejen úkoly na půdě diplomatiky, ale také např. diplomacie.¹⁰⁶ Potom se tedy mohli podílet nejen na formální tvorbě textů, ale i na faktické tvorbě obsahu koncipovaných listin.

Je tedy otázkou, zda zeměpanské kanceláře fungovaly ve 14. století jako pouhý byrokratický orgán produkující písemnosti požadovaného znění a formy, jejichž věcný obsah však byl v kompetenci někoho jiného. Tak by tomu asi bylo za situace, kdyby mezi panovníka a jeho kancelář byl vsunut další subjekt (rada, relátoři, místodržitelská vláda atp.), který by s kanceláří nebyl spojen jinak než předáváním pokynů k tvorbě písemností. V případě moravských poměrů jsme o markraběcí radě informováni spíše kuse a to až v době Joštově. Relátorů se na markraběcích listinách objevuje málo (pouhých 15 poznámek relačně-konceptního charakteru našel na všech dochovaných písemnostech z Joštovy kanceláře T. Baletka), ve většině případů předával příkaz k vyhotovení listiny kanceláři sám markrabě.¹⁰⁷ Máme tedy před sebou pro druhou polovinu 14. století podobný model, jaký odhalil J. Spěváček v případě markraběcí kanceláře mladého Karla před rokem 1346.¹⁰⁸ Tento model vzal za své až po propojení jeho české královské kanceláře s kanceláří říšskou.¹⁰⁹ Situace pak v tomto směru vyvrcholila pravděpodobně v době panování Václava IV.¹¹⁰ Jisté náznaky této tendence se v moravských poměrech objevují poté, co se Jošt stal roku 1388 braniborským markrabětem. Zdá se tedy, že bezprostřední nebo zprostředkovaný kontakt mezi zeměpánem a jeho kanceláří pravděpodobně souvisel nejen s postavením významných notářů u dvora, ale také s rozsahem spravovaného území.

(106) Srov. např. úvahy Jiřího Spěváčka v jeho člancích o protonotáři Velislavovi, o Vavřincovi Mikulášovi z Dědic anebo o dalších významných notářích-diplomatech ve službách Lucemburků (citace viz bibliografická příloha), případně Ivana Hlaváčka ve stati *Ústřední moc a správa v českém státě*, zejm. s. 38n. O diplomatických posláních u Joštova dvora v případě notáře Ondřeje Mikulášova z Třeboně srov. BALETKA, T.: *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 375-376.

(107) Srov. BALETKA, T.: *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 368-369 (o relačních poznámkách) a s. 393-397 (o vztahu relátorů k markraběcí radě).

(108) Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Významní notáři-diplomati*, s. 753-756, kde zdůrazňuje strukturou institucionální činnost významných notářů-diplomatů jakožto spolutvůrců mocensko-politické koncepce panovníka vůči domácím i zahraničním subjektům.

(109) Tato tendence byla až do r. 1374 málo zřetelná pravděpodobně díky skutečnosti, že jedním z nejpřednějších Karlových radů a spolupracovníků byl právě dvorský kancléř Jan ze Středy, na což upozorňuje také J. Spěváček v citované práci na s. 753-754.

(110) Srov. již dříve citované práce I. Hlaváčka o Václavově kanceláři, různých aspektech její existence a činnosti, případně o správním systému v době Václavovy vlády (citace viz v bibliografické příloze).

Vztah zeměpána k předním představitelům jeho kanceláře měl značný vliv na její organizační strukturu, na její chod a také na skutečnost, zda fungovala dobře nebo naopak ztěžka.¹¹¹ Na činnost kanceláře a jejích zaměstnanců tedy působila řada objektivních i subjektivních faktorů, které ji mohly ovlivňovat pozitivně anebo negativně.¹¹² Jedním z nejdůležitějších faktorů však zůstával sám zeměpán jako její zřizovatel. Jeho aktivní či pasivní přístup ke kanceláři a jejím problémům se pak podle J. Spěváčka a I. Hlaváčka projevoval ve třech rovinách. Jako jeho péče o chod kanceláře a její bezproblémové fungování cestou reorganizací, reforem a později vydávání kancelářských řádů a správních předpisů. Dále jako snaha o lepší hmotné zabezpečení jejích zaměstnanců. Konečně jako navazování osobních přátelských vztahů s jejími předními představiteli a přenášení části výkonných pravomocí na ně.

Volba těchto osob pak dále ovlivňovala vývoj správního systému mimo vlastní pravomoc zeměpána. Notáři-klerikové se současně věnovali výkonu církevní správy, notáři-laikové pak zasahovali i do sfér dalších, jak jsme měli možnost poznat. Jejich působení tedy ovlivňovalo nejen formální stránku písemností a její proměny, ale také jejich správní funkce a společenské poslání psaných dokumentů v každodenní úřední praxi.

(111) Srov. SPĚVÁČEK, J.: *Významní notáři-diplomaté*, s. 754-755 - upozorňuje, že kanceláře sice nebyly ve 14. století pevně zakotveny v důsledné organizaci, přesně vymezených kompetencích ani v přesném oddělení vyšších a nižších úředníků (z kancelářských provozně-technických důvodů), ale tato nestabilita byla vyvažována pružností a snadnou politickou adaptabilitou jejích předních představitelů, kteří fungovali jako spolutvůrci státní politiky. Kontinuita této jejich funkce přitom nebyla automatická, nýbrž do značné míry závisela na výběru těchto osob ze strany zeměpána.

(112) Srov. HLAVÁČEK, I.: *Ústřední moc a správa*, s. 38n - zejména úvahy o výběru kancelářských zaměstnanců ze strany zeměpána jako o jednom z hlavních subjektivních faktorů, ovlivňujících fungování kanceláře a celého správního aparátu.